

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

*Acta
Musei
Militaris
in Hungaria*

5.

KINCSES KATALIN MÁRIA

„Rákóczi hamvait végre hazahozzuk...”*

„Tisztelt Barátom!

Miként tudod, a Képviselőháznak f(olyó) é(v) február hó 8-án tartott ülésén kijelentettem volt, hogy II. Rákóczy Ferencz, Zrínyi Ilona és gróf Bercsényi Miklós hamvainak hazaszállítása tárgyában a Képviselőház részéről már 1894. évben hozott határozatot végre kívánom hajtani, a kivétel idejére azonban, az akkor előadott indokoknál fogva, határozott ígéretet nem tettem, mert nem is tehettem... Tudván azt, hogy ebben a dologban Te vagy, s csak is Te lehetsz a legtájékozottabb: engeddd, hogy azzal a bizalmas kéréssel fordulhassak Hozzád, hogy engem az ügy minden részéről kellőleg tájékoztatni, a kivétel módozatai felől részletes véleményt mondani, s mindezeket egy kimerítő emlékiratba foglalva hozzám bizalmasan eljuttatni szíveskedjél.

Egyúttal arra is kérlek, hogy addig, amíg mi ketten erre a dologra nézve magunk között megállapodásra nem jutottunk – ami véleményem szerint akkor fogna megtörténhetni, ha Te a fenti adatokat nekem személyesen leszel szíves átadni –, erről senkinek se szólj.”¹

Bánffy Dezső (1843–1911) miniszterelnök 1896. március 25-én, Thaly Kálmán (1839–1909) Függetlenségi párti politikusnak, országgyűlési képviselőnek írt sorairól azt gondolhatnánk, hogy tartalma és hangvétele miatt bizalmas magánlevélként érkezett meg a címzetthez. A levél azonban csak fogalmazvány (tudomásunk szerint eredetijét Thaly nem kapta meg), melyet a miniszterelnökség hivatalos iratai közé iktattak. A millennium évében ugyanis II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala már nemcsak bizalmas politikai megbeszélések tárgya

* A tanulmány az OTKA „T 34581 TRT” kutatási programjának keretében készült, a Hadtörténeti Közlemények 2002. évi számában „Minden különös ceremonia nélkül...” címmel megjelenő munka bővített változata. – Az írás egy kezdődő kutatás néhány részeredményét tartalmazza. Abból a hipotézisből indul ki, hogy a hamvak hazahozatala kapcsán megnyilvánuló Rákóczi-kultusz nem illeszkedik szervesen a XVIII. században megszületett és a XIX. században a közgondolkodásban, az irodalmi hagyományokban és a népköltészeti alkotásokban termékenyítő módon, mindvégig jelen lévő, haladó Rákóczi-hagyományokhoz. Véleményünk szerint nem e hagyomány eltorzulásáról van szó, mert ahhoz egyetlen elemében sem illeszkedik, hanem egy, a századfordulón és a XX. század elején, aktuális politikai kérdésé vált, illetve tett jelenségről.

1 Levélfogalmazvány Nagys(ágos) Thaly Kálmán országgyűlési képviselő úrnak, Budapest, 1896. március 25. Magyar Országos Levéltár K 26. Miniszterelnökségi Levéltár. Miniszterelnökség, központilag iktatott és irattározott iratok. Rákóczi hamvai[nak] hazahozatala, 1906. XLI. tétel. 86. sz. (A továbbiakban: MOL K 26.) 684. cs. 2817. M. E. 1896. Fol. 1–9.

volt, hanem az 1860-as évektől kezdődően a legszélesebb nyilvánosságot érintő kérdés, a napi- és hetilapok gyakori témája.²

A hamvak hazahozatalának történetét a Rákóczi-szabadságharc történetjének kutatói az 1930-as évektől vizsgálják, az első összefoglalást Balla Antal (1886–1953) újságíró, történész írta meg a fejedelem halálának kétszázadik évfordulójára megjelentetett kötetben,³ számba véve az országos ünnepek helyszíneit, bemutatva a budapesti, kaszai és késmárki fogadtatást. A politikai hátteret, az események társadalomtörténeti összefüggéseit és a hamvak hazahozatalát valóban leginkább szorgalmazó Thaly Kálmán szerepét R. Várkonyi Ágnes mutatta be és elemezte évtizedekkel később a történet-szociológiáról írt monográfiájában.⁴ A fejedelem valós, történelemformáló szerepe és a tőle a XX. század elejére elvonatkoztatott, személye köré vont, romantikus-nacionalista szemlélet közötti ellentmondás lényegét Köpeczi Béla foglalta össze a korábbi kutatások összegzéseként.⁵ A hamvak hazahozatala kapcsán Gyulai Éva muzeológus vizsgálta az erre az alkalomra Miskolcon felállított díszbandérium egyenruházatának viselettörténeti aspektusait.⁶ Legutóbb pedig a hazánkban is lendületet vett kultusztörténeti kutatásokat érintve R. Várkonyi Ágnes tette fel a kérdéseket a Rákóczi-kultusz XX. század eleji megnyilvánulásaihoz kapcsolatban: „Miért jutott ide a Rákóczi-kultusz? (...) Hogyan öltött torz formát a kultusz? Hogyan válik pótcselkvéssé?”⁷

2 Az 1860., 1862. évi sajtóból részletesen idéz: R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. (Tudománytörténeti tanulmányok sorozat, 1. kötet.) Budapest, 1961. (A továbbiakban: R. Várkonyi 1961.) 278. skk.

3 Balla Antal: II. Rákóczi Ferenc élete. In Lukinich Imre (szerk.): Rákóczi. Emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára. 1. kötet. Budapest, 1934. „Rákóczi hamvainak hazahozatala” című fejezet, 251–262. Forrásai a hamvak hazahozatala alkalmából kiadott „Sorrend”-ek voltak (lásd a kiadványokról szóló fejezetet). Balla e kiadványok alapján készített összefoglalást 1943-ban megjelent könyvében is: Rákóczi hazatérése. In Balla Antal: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1943. 439–448. Mindkét (felszínes) írás a magyarországi ünnepeksorozat látványosságát emeli ki.

4 R. Várkonyi 1961. A hamvak hazahozataláról: 278–298.

5 Köpeczi Béla: Az élő Rákóczi. In Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. (2. kiadás.) Budapest, 1976. 422–429. – Itt szeretnénk elmondani, hogy az „élő” Rákóczi-hagyomány kérdésének, a fejedelem történetalkotó szerepének XVIII–XX. századi gazdag történeti, irodalomtörténeti vonatkozásainak és irodalmának összegzésére e helyen nem térhetünk ki, azt azonban meg kell említenünk, hogy a Rákóczi-hagyomány kérdéskörét, vizsgálati szempontjait első ízben tudomásunk szerint Esze Tamás és Várkonyi Ágnes exponálta. Lásd Esze Tamás – Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-hagyomány mozgósító szerepe a 18. században. In Spira György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest, 1952. 117–139. A koncepciózus kutatások e témában az 1970-es évek közepén hozták a legtöbb eredményt. Összefoglaló értékelésük: Köpeczi Béla: A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában. Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 154–179. valamint Köpeczi Béla: Függetlenség és haladás. Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban. Budapest, 1977. 157–187.; Uő.: A Rákóczi-hagyomány értelmezése. In T. Mérey Klára – Péczely László (szerk.): A Rákóczi-kori kutatások legújabb eredményei. Pécs, 1974. 9–15.; R. Várkonyi Ágnes: Történeti népiesség és a kuruc hagyomány. In Uo. 15–50.

6 Gyulai Éva: Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál. Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI. sz. Miskolc, 1988. 385–400.

7 R. Várkonyi Ágnes: Kultusz és katarzis. In R. Várkonyi Ágnes: Századfordulóink. Esszék, tanulmányok. Budapest, é. n. [1999.] 50–65. Az idézett mondatok: 51–52. – A Rákóczi-kultusz fogalmának pontos meghatározása véleményünk szerint további kutatásokat igényel. Jelen tanulmányban a XIX. század utolsó harmadában jelentkező, a hivatalos, sőt a napi politika szintjére emelt, a hamvak hazahozatalához kapcsolódó eseménysorozatként értelmezzük, eltérően az eddigi megközelítésektől, amelyek a Rákóczi-kultuszt a Rákóczi-hagyomány kérdéskörének részeként tárgyalták. Vö.: Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. V. fejezet: A Rákóczi-kultusz. Budapest, 2000. 325–340. (A szerző értékes monográfiájában az általunk vizsgált jelenséget „a politikai életet is átható kuruckultusz”-nak nevezte. Uo. 338.) – A Rákóczi-kultusz fogalmának sokféle tartalmára és jelentésére

Tanulmányunk első részében a hamvak hazahozatalát, mint a Rákóczi-kultusz egyik legfontosabb XX. századi epizódját kíséreljük meg az eddigieknél részletesebben, a rendelkezésre álló, levéltári források elemzésével bemutatni.⁸ Célunk, hogy néhány, a hamvak hazahozatala kapcsán megnyilvánuló, ismeretlen vagy kevésbé ismert magyarországi epizódot politika- és mentalitástörténeti szempontból feltárjunk.⁹ A hamvak hazahozatalának előtörténete az 1862–1896 közötti eseményekkel kezdődik, a Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulója kapcsán a hazahozatalt ismételten sürgető megmozdulások leírásával folytatódik, s a tényleges hazahozatalt közvetlenül megelőző politikai döntések számba vételével zárul. Ezt követően kerül sor az állami protokoll-esemény megszervezésének és politikai háttérének ismertetésére a hamvak magyarországi útjának állomásai közül, részletesen szólva a budapesti és a kassai ünnepségsorozatot közvetlenül megelőző lépésekről, a szervezésben részt vevőkről,¹⁰ végül a tájékoztató- és propagandakiadványok ismertetésére. Nem célunk a hamvak hazahozatalát kísérő ünnepségsorozat epizódjainak leírása, ezért ezek főbb állomásairól tanulmányunk mellékletei adnak tájékoztatást.

1862–1896

A hamvak hazaszállításának igénye már a reformkorban is fölmerült és az 1848–49-es szabadságharcot követő másfél évtizedes hallgatás után széleskörű társadalmi igényné, javaslattá, követeléssé vált.¹¹ Ez az az időszak, az 1862. és a következő évek, amikor Thaly Kálmán elindította publikációinak sorozatát a napilapok és a Századok című folyóirat hasábjain a fejedelem, majd az 1870-es évektől a bujdosó társak temetésének körülményeiről, a sírlemlékekről, a sírfeliratokról, és szorgalmazta a hamvak hazahozatalát.¹²

Dénes Iván Zoltán irányította rá figyelmünket, aki az 1770-es és az 1930-as évek közötti időszakból számos történészt idéz, akik a Rákóczi-kultusz fogalmát használják. Dénes Iván Zoltán: A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója. Budapest, 1976. Ebből idézünk hármat annak illusztrálására, hogy történészeink igen sokféleképpen értelmezték e fogalmat: Angyal Dávid számára a Rákóczi-kultusz Thaly Kálmán Rákóczi-képének ellenpólusa. 67.; Szekfű Gyula a Thaly-féle Rákóczi-kultusszal állította szembe a fejedelem valós történeti jelentőségét, s ilyen értelemben „tagadja a kultusz létjogosultságát”. 92., 120.; Az egyik legtágabb értelmezés Horváth Jánosnál mutatható ki, akinél a Rákóczi-kultusz Rákóczi tiszteletét jelenti, melynek része a tudományos kutatás is. 99.

- 8 A hamvak hazahozatalának teljeskörű politikatörténeti feldolgozása igényli a továbbiakban többek között a korabeli sajtó részletes feltárását, azonban ez is túllépi egy tanulmány kereteit. E helyen csak az eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert epizódok feltárására vállalkozunk a levéltári források alapján, s csak ott, ahol ez nem állt rendelkezésre (például a kassai ünnepség kapcsán) támaszkodtunk nagyobb mértékben a korabeli sajtóra.
- 9 E helyen nem foglalkozunk a hamvak hazaszállításának külpolitikai vonatkozásaival, a bécsi udvari körök reakciójával és a Törökországban lefolytatott orvosszakértői feltárási munka értékelésével.
- 10 Közöttük bővebben szólunk Szendrei Jánosról, mivel ő a Hadtörténeti Múzeum kollégája volt az 1920–1930-as években. Hagyatékának hadtörténeti vonatkozású része és a hamvak hazahozatalával kapcsolatos levelezése a Múzeum adattári gyűjteményében található (lásd a továbbiakban).
- 11 Legutóbb R. Várkonyi: Kultusz és katarzis, 53. Az említett magyarországi kultusztörténeti kutatások irodalmának összefoglalásától az eddig felsoroltakon kívül e helyen eltekintünk, mert a Rákóczi-kultusz fogalmát konkrétan nem érintik.
- 12 A teljesség igénye nélkül: Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz és a többi magyar bujdosók sírjai Stambulban. Pesti Napló, 1862. április 15-i szám.; Kirándulás a tengerre. Uo. 1862. június 25–27-i szám.; Ráday Pál sírírata. Századok, 1870. 731–732.; Rákóczi hamvai. Uo. 1873. 519., 651–652.; Bujdosók hamvai. Uo. 1871. 220–221.; II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása. Uo. 1873.

1873 nyarán, a Képviselőház június 14-én, majd július 2-án tartott ülésén vármegyék sora szorgalmazta a fejedelem hamvainak hazaszállítását.¹³ A beadványokra a kormányzat részéről nem érkezett válasz, s hogy végül decemberben mégis tárgyalásra kerültek a feliratok, annak köszönhető, hogy ekkor volt napirenden az önálló magyar Nemzeti Bank felállítását szorgalmazó képviselőházi felirati javaslat, és megvitatásának elodázására inkább az említett vármegyei felirati javaslatokat vették elő¹⁴ – tudomásunk szerint ez volt az első hivatalos lépés a hamvak hazahozatalának ügyében. Mivel a felirati javaslatokkal a továbbiakban sem sikerült eredményt elérni, a Képviselőház 1876. március 22-én tartott ülésén Simonyi Ernő (1821–1882) Függetlenségi párti politikus, történész interpellációt nyújtott be a miniszterelnökhöz e tárgyban, de határozott választ ő sem kapott fölvetésére.¹⁵

Az 1880-as évek végén indult meg a síremlékek feltárása, melyet 1893-ban zártak le.¹⁶ 1894. február 8-án a Képviselőházban Kassa város képviselői benyújtották kérényüket a fejedelem és immáron Zrínyi Ilona (1643–1703) és Bercsényi Miklós (1665–1725) hamvainak hazahozatala tárgyában.¹⁷ Ebben leszögezték: „II. Rákóczi Ferencz hamvainak befogadására a jog első sorban Kassát illeti meg...” Indoklásul leírják, hogy az utolsó fejedelmi temetés, melyet Magyarország látott, Kassán ment végbe: a fejedelem atyját, I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) erdélyi fejedelmet az ottani jezsuita, most premontrei templomban helyezték örök nyugalomra. De itt vannak II. Rákóczi Ferenc nagyanyjának, Báthory Zsófiának (1629–1680) maradványai is, és kijelentették, hogy Kassa volt a „fejedelem székhelye”.

A fejedelem alakja a millennium évére gyakorlatilag az állami önállóságot követelő politikus alakjává és szimbólumává vált.¹⁸ Valószínűleg ezért próbálkozhatott ekkor Bánffy Dezső miniszterelnök a tanulmányunk elején idézett módon, a konkrétumokat illetően Thaly Kálmánt a kérdés politikai súlya miatt visszafogottságra rávenni. De ez volt az oka annak is, hogy a fejedelem szobor-alakja nem került rá a millenniumot megtestesítő, egyik legfontosabb műalkotásra, az ezredévi emlékműre sem.¹⁹ Az idézett, márciusi levéltervezet után Bánffy nyilvánosan és hivatalosan is felkérte Thalyt az áprilisi miniszterelnökségi tanácskozáson,²⁰ hogy tájékoztassa őt a Törökországban lévő síremlékek megtalálásának körülményeiről. Thaly válaszában érződött sértődöttség:²¹ már mindezt előadta, még 1893-ban, amikor erről szóló műve nyomtatásban meg-

446–447.; II. Rákóczi Ferencz földi maradványainak hazaszállítása. Uo. 1873. 731–732. stb. A cikkkel teljes felsorolása: *R. Várkonyi* 1961. 436. skk.

13 MOL K 26. 684. cs. 1623. M. E. 1873. Fol. 2–32.

14 Uo. 3013. M. E. 1873. Fol. 1–73.

15 Uo. 426. III. M. E. 1876.

16 Thaly Kálmán Fraknói Vilmos (1843–1924) történetíró, kanonokkal kezdte meg a feltárást Konstantinápolyban és Rodostóban. Fraknói ekkor a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőjeként vett részt a munkában. A kutatásokról Thaly folyamatosan beszámolt, erről szóló írásait lásd *R. Várkonyi* 1961. 403–477. Végül Thaly nyomtatásban megjelentetett összefoglalást is készített: *Thaly Kálmán: Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak földtalálása.* (2., bővített kiadás.) Budapest, 1893.

17 MOL K 26. 684. cs. 2817. M. E. 1894. Fol. 4–6.

18 *Gerő* András: Az Ezredévi emlékmű. In *Uő.*: Magyar polgárosodás. Budapest, 1993. 355.

19 III. Károlyé került rá ekkor helyette, aki a fegyveres összeesküvést lezáró kompromisszumot jelképezte. *Gerő*: i. m. 354–355.

20 MOL K 26. 684. cs. 7931. M. E. 1896. Fol. 1–10.

21 Thaly még 1878-ban szembefordult Tisza István (1861–1918) politikájával a rodostói sírok feltárásának ellehetetlenítése miatt. *R. Várkonyi* 1961. 278.

jelent.²² Thaly két évtizede tartó megbántottsága első ízben e megbeszélésen oldódott, Bánffy ugyanis „az ottani keleti zendülés” miatt azt javasolta, hogy a kérdést „bizalmasan és feltűnést kerülő módon” kezeljék, kijelentve, hogy erre a legalkalmasabb személy Thaly, és egyben felkérte őt a rodostói lazarita rendfőnökkel történő tárgyalások megindítására.²³ Ennek a felkérésnek Thaly eleget tett, s ettől kezdve 1906-ig fáradhatatlanul tevékenykedett a hamvak hazahozatalán. A legkülönbébb politikai beállítottságú és színvonalú lapokban és folyóiratokban készített publikációkat (Századok, Ungarische Revue, Vasárnapi Újság, Egyetértés, Budapesti Híradó, Az Út, Pesti Napló stb.),²⁴ összemosva a tudományos érvelést és szempontokat a politikai agitációval. Mindezzel azt is elérte, hogy a kérdés csak politikai ügyként vonult be a köztudatba,²⁵ s maradt napirenden a hamvak hazahozataláig, de például tudományos kérdésként egyáltalán nem.

1903–1904 ősze között

Az óhaj a Rákóczi-szabadságharc kétszázadik évfordulóján rendezett országos ünnepek kapcsán merült fel ismét, melynek központi rendezvénye, a Rákóczi-ereklye-kiállítás 1903. július 26 – szeptember 20 között Kassán volt.²⁶ A megnyitó után néhány nappal Csanád vármegye törvényhatósága felterjesztette a hamvak hazahozatalának igényét a Képviselőház felé, a kassai kiállításához kapcsolva ennek létjogosultságát.²⁷ Az őszi ülészakon sorra csatlakoztak előterjesztésükkel a vármegyék és a szabad királyi városok a szegediekhez, azzal a kitételrel, hogy a Képviselőház utasítsa a kormányt a konkrét lépések megtételére.²⁸ A legélesebb hangot a debreceniek 1903. október 5-én kelt, 19 oldalas felirata ütötte meg.²⁹ 1903–1904-ben 72 felirat és interpelláció érkezett a kormányhoz a képviselőházi tagoktól a szabad királyi városok és a vármegyék követelését tolmácsolva.³⁰ Ezek között első ízben két felirat a II. Rákóczi Ferenc fejedelmet diszponáló, 1717. évi 49. törvénycikk 2. paragrafusának eltörlését is követelte.³¹ A Liptó vármegyeiek a sírok gondozatlanságán háborodtak fel, és azon, hogy „az évtizedek óta tartó közóhaj ellenére a mai napig semmi sem történt”.³² A beérkezett törvényhatósági feliratokról megállapítható, hogy nagyobbik részük (a 72-ből

22 Lásd a 16. sz. jegyzetet.

23 MOL K 26. 684. cs. 7931. M. E. 1896. Fol. 8–9. – A törökországi eseményekre történő utalás: 1894-ben kitört az örmény felkelés, melyet a központi hatalom a kurd csapatokkal veretett le; a felkelésnek csak 1896-ban tudtak véget vetni.

24 Vö.: R. Várkonyi 1961. 403–477.

25 Uo. 278–279. – Mindezt alátámasztja, hogy például 1896-ban Bercsényi hollétét még nem sikerült tisztázni, de az ő hamvainak a hazahozatalát is már ekkor eldöntött tényként kezelték. MOL K 26. 684. cs. 7931. M. E. 1896. Fol. 9–10.

26 Katalógusa: Mihalik József (szerk.): A kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás lajstroma. (2., bővített kiadás.) Kassa, 1903.

27 MOL K 26. 682. cs. 4931/904. M. E. A felterjesztő irat: 410. kgy. 6958. iktatószámom érkezett. Szeged, 1903. augusztus 3. Fol. 1–2.

28 Uo. 4931/904. M. E. Fol. 3–4.

29 Uo. Fol. 1–19. Feliratuk a 21704/667. kgy. iktatószámom érkezett. – Előzőleg Debrecenben 1903. május 22-én díszközgyűlést tartottak, melyen a feliratot megfogalmazták. Uo. 4931. M. E. 1904. Fol. 15.

30 Uo. Fol. 1–158.

31 Uo. 4932. M. E. 1904. Fol. 1–11.; 4931. M. E. 1904. Fol. 30–32.

32 Uo. 4931. M. E. Fol. 21.

46 beadvány) azon túl, hogy a hamvak hazaszállítását sürgette, összekapcsolta azt aktuális politikai kérdésekkel. Így Szepes vármegye 1903. július 16-án érkezett feliratában olvashatjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc „a nemzeti önállóság és az eltiprással fenyegetett polgári jog védelméért küzdő dicsőséges fejedelem”.³³ E sorokat a többi felirat legnagyobb része, 67 beadvány szó szerint megismétli.³⁴ Zólyom vármegye képviselőtestületének felirata 1903 októberében a szabadságharcot az önálló magyar nemzetállam megteremtéséért küzdő fegyveres harcnak tekinti, de a fejedelem már csak az elveszített magyar szabadság egyik szimbolikus alakjaként, az általa képviselt, vezetett függetlenségi mozgalomtól teljesen elválasztva szerepel.³⁵ De hogy az idézett, patetikus kijelentések mögött konkrétan miről is van szó, a budapesti törvényhatósági beadványban fogalmazódik meg a legegyértelműbben. A fővárosban a hamvak hazahozatalát szorgalmazók 1903. október 11-én a Vérmezőn ún. Nemzetgyűlést tartottak, melyről az ott készült jegyzőkönyv tudósít, amit a fővárosi képviselőtestület aztán felirati javaslatként nyújtott be a Képviselőházban.³⁶ A gyűlésen a budapesti lakosokon, az iskolák, különböző egyletek, egyesületek, a vidéki városok, községek és vármegyék képviselőin kívül a legnagyobb számban a Szabadelvű és a Függetlenségi Párt politikusai vettek részt. Barta Ferenc és Hellebronth Géza országgyűlési képviselők, a Kossuth-féle függetlenségi és '48-as párt tagjai elnöki beszédükben felsorolták azokat az okokat, amelyek a Rákóczi-szabadságharc kitöréséhez vezettek: az általánosan rossz gazdasági helyzetet, a Habsburg kormányzat által kivetett mértéktelen adóterheket, az adókivetések során tapasztalt visszaéléseket, a só árának drasztikus emelkedését és nem utolsósorban annak a 12 ezer újonckatonának a kiállítási kötelezettségét, akiket a birodalmi hadseregbe soroztak be. Ez utóbbi követelés hangoztatása éles, hónapok óta megoldatlan aktuális politikai kérdést érintő válasz volt a Fejérváry Géza (1832–1914) tábornagyhonvédelmi miniszter által, januárban a Képviselőházhoz beterjesztett, 20 ezer póttartalékos behívását elfogadató törvényjavaslatra. A javaslat ellen nem a budapesti Rákóczi-gyűlés volt az egyetlen tiltakozó fórum, hiszen köztudott, hogy a Szociáldemokrata Párt felhívására még 1903. márciusában országos sztrájkhullám indult el. Ennek ellenére áprilisban 20 %-al megemelték a megajánlott újonclétszámot; a sztrájkok folytatódtak. A fellépő ellenzéki obstrukció, a kormányváltás, majd a kormányváltás miatt a politikai életben nem volt napirenden a hamvak hazahozatalának kérdése, és a Khuen-Héderváry-kormány, majd 1903 novemberétől Tisza István (1861–1916) kormánya eleinte szintén nem foglalkozott a kérdéssel.

Az uralkodói beleegyezés, melyet Ferenc József 1904. április 18-án írt alá, már egy megváltozott politikai közeg pártpolitikusaiknak szólt. Az 1904 március-áprilisban lezajló, Thaly Kálmán által javasolt pártközi megállapodás eredményeképpen a miniszterelnök (egyenlőre) visszavonta az ellenzéki obstrukciót ellehetetlenítő házbély-módosító indítványát, az ellenzék pedig elállt az újonclétszám emelésének megakadályozásától. Az uralkodó elvi beleegyezése a hamvak hazahozatalába látványos gesztus volt – válaszképpen a megegyezésre –, melyet a haladó társadalmi és politikai

33 Uo. Fol. 3–4.

34 Uo. Fol. 1–158.

35 Uo. Fol. 40–41.

36 Uo. Fol. 27–32.

erők felháborodással fogadtak.³⁷ Az április 18-i döntés után a Képviselőházban újult erővel szorgalmazták a konkrét miniszterelnöki lépéseket, az uralkodónak hálafeliratot fogalmaztak, de Tisza István két hónapig, mint említettük, nem foglalkozott a kérdéssel.³⁸

1904 nyarán végre biztosnak tűnt a hamvak hazahozatala. A Magyar Történelmi Társulatnak június 10-i, miniszterelnökhöz intézett levele³⁹ már a konkrét teendőkről szólt, és fölhívta a figyelmet arra, hogy a rodostói emlékhelyeket a hamvak elszállítása után helyre kell állítani, mivel azok már most is igen rossz állapotban vannak. A Budapesti Törvényhatósági Bizottság június 15-i ülése – tekintettel (ahogyan ők fogalmaztak): a „nemzet kibékülésére” – már a budapesti ünnepségek költségtervezetét tárgyalta és hagyta jóvá (3286 korona 86 fillér) Márkus József (1852–1915) főpolgármester indítványára.⁴⁰

Három nappal később, 18-án a kormányfő összehívott egy 14 fős értekezletet, melyen a meghívottak: kormánypárti politikusok, volt és jelenlegi miniszterek, kormányhű újságíró, egyházi méltóságok, történészek vettek részt,⁴¹ akik ismét (most Tisza szavaival élve) „bizalmas” tanácskozára érkeztek. A jegyzőkönyv nem rögzíti, hogy pontosan miről volt szó, de mint a későbbiekben látni fogjuk, fontos döntések születtek. A hamvak azonnali hazahozatala azonban 1904-ben csak az augusztusi hónap első feléig maradt napirenden: Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás, esztergomi érsek Tisza István augusztus 9-én kelt levelében megkapta ugyan a miniszterelnök budapesti egyházi szertartással kapcsolatos kéréseit, valamint javaslatát, mely szerint a politikai beszédek elkerülhetetlenek lesznek, ezért a ravatalozást nem lenne célszerű a Mátyás-templomban tartani,⁴² azonban további intézkedések ismét nem történtek.

37 A beleegyezés szólt Thaly Kálmánnak „jutalmul”, másrészt az uralkodó üdvözlő gesztusa volt a hatalmon levők politikai megegyezésének. Ennek körülményeiről lásd *R. Várkonyi* 1961. 284–285. – A kérdés további levéltári források feltáráásával további kutatást igényel, melyre *R. Várkonyi Ágnes* hívta föl a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

38 A miniszterelnököt sürgető beadványok: MOL K 26. 684. cs. 1989. M. E. 1904. Fol. 1–29. A vármegek hálafelirati beadványai: uo. 2739. M. E. 1904. Fol. 1–10. Tisza köszönetnyilvánítása az uralkodónak: uo. 2346. M. E. 1904. Fol. 2–3.

39 Uo. 2789. M. E. 1904. Fol. 1–2.

40 Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1904-ben tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei. Budapest, 1904. 485., 583., 821. sz. jegyzőkönyvek. Az iratok: Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), Főpolgármesteri hivatal iktatókönyve, 1904. IV. 1407b. Tanácsi ügyosztály, 236.614/1904. eln. sz. alatt található.

41 MOL K 26. 684. cs. 2856. M. E. 1904. Fol. 1–7. – Tiszán kívül részt vettek: Berzeviczy Albert (1853–1936) vallás- és közoktatásügyi miniszter; Apponyi Albert (1846–1933) az Ellenzéki (majd 1904 decemberétől a Függetlenségi) Párt képviselője; Eötvös Loránd (1849–1919) volt (1894–1895-ben) kultuszminiszter; Teleki Géza (1843–1913) a Magyar Történelmi Társulat elnökeként; Csáky Albin (1841–1912) Szabadelví párti politikus, Eötvös előtt kultuszminiszter; Széll Kálmán (1843–1915) volt ideiglenes belügyminiszteri posztjának köszönhetően; Zichy János (1868–1944), aki miután 1903-ban lemondott néppárti tagságáról, kormánykörökkel szimpatizált; Perczel Dezső (1848–1913) Szabadelví párti politikus, volt belügyminiszter, a Képviselőház alelnöke; a történészek közül Thaly Kálmánon kívül Szádeczky Lajos (1859–1935) a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében, Fraknoi Vilmos címzetes püspök, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőjeként; a katolikus egyház képviselőjében Szmerecsányi Lajos (1851–1929) egri érsek; végül Rákosi Jenő (1842–1929) újságíró a Budapesti Hírlaptól.

42 Uo. 2861. M. E. 1904. Fol. 1–3.

1904 ősze – 1906 tavasza

A hamvak azonnali hazahozatalánál fontosabb aktuális belpolitikai kérdések kerültek napirendre 1904 szeptemberétől. A megszigorított házszabályjavaslat, az erre (is) felelő országos sztrájkok, majd a Szabadelvű Párt képviselőházi puccsa és az ellenzéki pártok koalíciójának megalakítása. Ezen időszak politikai eseményei, majd az 1905-ös januári választások és az azt követő, elhúzódó kormányválság⁴³ ellenére folytatódtak a feltáró és a hazahozatalt előkészítő munkák.⁴⁴ Kiszélesedett az ebbe bevontak köre: a miniszterelnöki hivatalon, a kultusztárcán, a külügyminisztérium képviselőjén, Thallóczy Lajos (1856–1916) történész, külügyminisztériumi államtitkáron és Thaly Kálmánon kívül a Műemlékek Országos Bizottsága, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Képzőművészeti Tanács szakemberei vettek részt. A hamvak hazahozatalának előkészítését Thallóczy Lajos 1904. november eleje óta gyakorlatilag egyedül (egy titkár kíséretében) végezte, ami a konstantinápolyi lazarita renddel, a török állammal, a bécsi külügyminisztérium megbízásából, a törökországi francia követségen keresztül folytatott diplomáciai tárgyalásokat jelentette;⁴⁵ s az ő tapasztalatai alapján foglaltak állást az érintettek a továbbiakban. – Thaly Kálmán helyett Thallóczyt bízták meg a feladattal, valószínűleg a 14-es bizottsági ülésen, vélhetően külügyminisztériumi posztja, diplomáciai rugalmassága és nem utolsósorban kiváló német, francia és török nyelvtudása miatt.⁴⁶

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Tisza István miniszterelnökhöz intézett, türelmetlenségét eláruló levele Tisza halogató magatartásáról tanúskodik: „Azért voltam bátor erre az ügyre [tudniillik a hamvak kiemelésére és beazonosítására, majd a síremlékek újbóli helyreállítására] bizalmasan is fölhívni szíves figyelmedet, mert mindkettőnk távollétében már egy, az ügyet némileg elodázó hivatalos iratváltás történt közöttünk.”⁴⁷ E sürgetésnek volt foganata, Thallóczy Lajosnak 1904. december 7-én, a miniszterelnökhöz írt beszámolójából megtudhatjuk, hogy a Rodostóban található sírokat december 11–19 között felnyitják, s a hamvakat a hazahozatalig a konstantinápolyi lazarita rendház templomában helyezik el az eredeti sírkövekkel együtt.⁴⁸ Thallóczy segítségére volt a beazonosításhoz odautazó Török Aurél (1842–1912) akadémikus, orvos-antropológus. December 20-án kelt levelében Thallóczy beszámolt arról, hogy a rodostói sírok feltárásával (kivéve egyelőre a fejedelem sírját) és Izmidben, valamint Csernovodában is elkészültek, Thököly Imre (1657–1705) feje-

43 Összefoglalóan lásd *Diószegi* István: A Ferenc József-i kor. Magyarország története 1849–1918. Budapest, 1999. 99–108.

44 A hamvak hazahozatalának 1905. évi eseményeiről és az ez évi politikai történésekről vö.: *R. Várkonyi* 1961. 288–292.

45 MOL K 26. 684. cs. 5364. M. E. 1904. Fol. 1–2.

46 Thaly Kálmán reakciója erre: *R. Várkonyi* 1961. 286. – Jellemző módon, diplomáciai érzéke és politikai felkészültsége alapján Thallóczy már a kezdetektől fogva javasolta a miniszterelnöknek, hogy „minden különös ceremonia nélkül” hozzák haza a fejedelem és a bujdosóársak hamvait. MOL K 26. 682. cs. 6131. M. E. 1904. Fol. 3.

47 Uo. 684. cs. 3789. M. E. 1904. Fol. 3–4.

48 Uo. 5480. M. E. 1904. ekkor már Sibrik Miklós és Esterházy Antal hamvainak a hazahozatalát is eldöntötték.

delem, II. Rákóczi Ferenc idősebbik fia, József (1700–1738) és Zrínyi Ilona hamvainak feltárásával.⁴⁹

Berzeviczy Albert kultuszminiszter 1905. január 17-én Tisza Istvánhoz eljuttatott levelében,⁵⁰ melyben felhatalmazást kért a szarkofágok itthoni elkészíttetésére, kitért a rodostói emlékhely további sorsára is: „A Rákóczi-emigráció emlékeinek a hely színeén való helyreállítása és fenntartása... Thallóczy Lajos... tapasztalatai szerint, a rodostói magyar házak roskadozó állapotára tekintettel, lehetetlen. Magánérdeklődésem szerint ugyanis a rodostói emlékek megvásárlását, hazaszállítását, s itthon való rekonstrukcióját, illetve múzeumi elhelyezését javasolja Thallóczy, minélfogva ez az ügy a kassai múzeumot kiváltképpen fogja érdekelni.”⁵¹ A részletekről Berzeviczy május 1-jén kelt levele tudósít: a rodostói emlékek megvásárlását Móricz Péter drinápolyi konzul és a Képzőművészeti Tanács képviselőjében s egyben a kultuszárca megbízásából a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke, Forster Gyula (1846–1932) miniszteri tanácsos intézték.⁵²

A következő kérdés az ún. birtokvisszaszerzési eljárás volt. Berzeviczy idézett, januári leveléből kiderült azonban, hogy a Magyar Történelmi Társulatnak a rodostói emigránsok földbirtokaira vonatkozó értesülése tévedésen alapult, ezért az eljárást leállították.⁵³

Ebben az időszakban körvonalazódott, illetve zárult le annak az eldöntése is, hogy a fejedelem, Zrínyi Ilona, Rákóczi József és Bercsényi Miklós hamvain kívül még kiknek a földi maradványait hozzák Magyarországra. A felsoroltakon kívül először Bercsényi felesége, Csáky Krisztina (†1723) hazahozatala merül föl, még az 1904. évi júliusi, 14-es bizottsági ülésen.⁵⁴ Valószínűleg szintén ezen a megbeszélésen döntöttek Esterházy Antal (1676–1222) generális, tábornagy és Sibrik Miklsós (†1735) ezerekapitány hazahozataláról. Sírjaik szakszerű antropológiai feltárását szorgalmazta a kolozsvári egyetem tanára, az Akadémia Könyvtárának igazgatója, Szádeczky Lajos (1838–1924) is a miniszterelnöknek november 23-án írt levelében.⁵⁵

Forgách Simon (1669–1730) tábornagy hamvainak hazahozatala valószínűleg Thaly Kálmán ötlete volt, aki annál jobban ragaszkodott az erdélyi főparancsnok hazatéréséhez, minél nagyobb nehézségekbe ütközött a feltárás. 1905 januárjától augusztus végéig tartott az azonosító munka, amely már kezdetben sem biztatott eredménnyel. Thaly információja alapján, mely szerint a kijevei orosz gubernátor, Nyikolaj

49 Uo. 6054. M. E. 1904. Fol. 1–4. Ez az első forrásunk arra vonatkozóan, hogy a fejedelem fiának a hamvait is feltárták és hazahozták, valószínűleg erről is a már többször említett júliusi értekezleten hozták meg a döntést.

50 Uo. 683. cs. 402. M. E. 1905. Fol. 2–3.

51 Uo. Fol. 5. E szerint jártak el, 1906 őszén, a hazahozatal után a törökországi emlékhelyet helyreállították, új emléktáblákat helyeztek el, a rodostói ereklyék, a bútorzat egy része a kassai múzeumba került.

52 Mielőtt a bútorzatot elszállították volna, Edvi Illés Aladár (1870–1958) festőművész-grafikussal a helyszínen részletes rajzokat készíttettek a pontos kassai rekonstrukció érdekében. MOL K 26. 683. cs. 2218. M. E. 1905. Fol. 1–3. – A fejedelmi ebédlőház és egy másik helyiség díszes berendezésének nagy részét, s a hozzá vezető lépcsőház bútorzatát 3943 korona 74 fillérért vásárolta meg a magyar állam a rodostói lazaritáktól, és június–október között szállították Kassára. Ennek forrásai: uo. 2609. M. E. 1905.; 2893. M. E. 1905.; 3369. M. E. 1905.; 3479. M. E. 1905.; 3714. M. E. 1905.

53 Uo. 402. M. E. 1905. Fol. 5.

54 Tisza István Csáky Albinnak küldött levele szerint, Csáky mint a grófnő leszármazottja, erre 1904. november 23-án írásbeli hozzájárulását adta. A levélben Tisza a júliusi értekezleten már elhangzott szóbeli megegyezésre hivatkozott. Uo. 684. cs. 5840. M. E. 1904. Fol. 1–2. és 5574. M. E. 1904. Fol. 2.

55 Szádeczky Lajos levele Tisza Istvánhoz, Kolozsvár, 1904. november 23. Uo. 5573. M. E. 1904. Fol. 1–3.

Vasziljevics Klejgelsz közbenjárásával a Volhíniához tartozó kremneci járásbeli Visnyovecban fellelhetők a hamvak, Thallóczy Lajos (Bécsbe visszatérve) irányította a síremlék felkutatását. Az orosz külügyminisztériumon keresztül lebonyolított, első sikertelen keresés után⁵⁶ Thaly kijelentette, hogy alaposabb utánajárással Forgách Simon sírja és hamvai fellelhetők lettek volna, a kutatásokat folytatni kell, mondván, Forgách Bercsényi után Rákóczi „első embere volt”. Thallóczy ismét ellenőriztette Thaly Kálmán információit, s megkérte Bazil Szczurat helybéli (brod-i) illetőségű főgimnáziumi tanárt, hogy a helyszínen végezzen kutatásokat.⁵⁷ (Időközben Bercsényi Miklós fia, Bercsényi László (1689–1778) sírját is sikerült megtalálni a franciaországi Luzancyban, az oda kiküldött Forster Gyulának, de a francia marsall hamvai végül is nem kerültek haza.⁵⁸) Szczurat lelkiismeretesen járt el a sír felkutatásának érdekében,⁵⁹ de az az azonosításra ide is kiküldött Török Aurél, valamint Mihalik József (1860–1925) régész, aki miniszteri biztосként a kassai Felsőmagyarországi Múzeum igazgatója volt, nem tudták kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a visnyoveci síremlék alatt valóban Forgách Simon maradványai találhatók,⁶⁰ s ezért a tábornagy hazahozataláról a magyar kormány lemondott.

Thököly Imre hamvai hazahozatalának előkészítésével Berzeviczy Albert 1905 tavaszán államtitkárát, Zsilinszky Mihály (1838–1925) történészt, a Magyar Történelmi Társulat alelnökét bízta meg, miután Thallóczy Lajos 1904-es őszi útján Izmidben az ő síremlékét is fölkereste és hamvait kiemelték.⁶¹ A problémát itt a magyarországi nyughely kiválasztása jelentette. Zsilinszky 1905 márciusában Késmárkon járt, melyről a kultuszminiszternek 29-én írt levelében beszámolt.⁶² Thököly végakarátának értelmében Késmárkon két helyszín merült föl, az új evangélikus templom és a Thököly-féle vár kápolnája. Zsilinszky az új templomot jellegtelensége miatt nem tartotta megfelelőnek, a kápolna pedig a katolikus egyház birtokában volt, amely ugyan évente csak egy alkalommal tartott benne misét, de azt azért, hogy a kápolna hovatarozását demonstrálja, s nem volt hajlandó az evangélikus egyháznak át- illetve visszaadni. Zsilinszky véleménye szerint „A kápolnának a katolikus egyház részéről az evangélikus egyház birtokába való át- illetve visszabocsátása kényes felekezeti kérdéseket vehetne ebbe a minden disharmoniától tisztán tartandó kegyeletes, nemzeti

56 Kivonat Thallóczy Lajos leveléből, Bécs, 1905. március 28. Uo. 683. cs. 1026. M. E. 1905. Fol. 4.

57 Uo. 1699. M. E. 1905. Fol. 1–5.; 1026. M. E. 1905. Fol. 4.

58 Uo. 3877. M. E. 1905. Fol. 1–5.; Zschar József: Aki holtában sem térhetett haza – Bercsényi László. In *Heckenast Gusztáv – Molnár Sándor – Németh Péter* (szerk.): Rákóczi-kori tudományos ülésszak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából, 1996. október 25. (Az ülésszak előadásai.) Vaja, 1997. 111–119.

59 MOL K 26. 683. cs. 2353. M. E. 1905.; 2549. M. E. 1905.; 2504. M. E. 1905.; 3305. M. E. 1905. Tájékoztatásai alapján a miniszterelnökség 1905. július 7-én, még az előtt megrendelte a Forgách Simon hamvait befogadó szarkofágot, mielőtt földi maradványait beazonosították volna. Uo. 3877. M. E. 1905. Fol. 1–5.

60 Uo. 2890. M. E. 1905. Fo. 1., 3., 5–9., 14.; A Klejgelszhez küldött hivatalos miniszterelnöki megkeresésre adott válaszlevelek: h. n., 1905. július 15/28. Uo. 3087. M. E. 1905. Fol. 1–2.; Mihalik József jelentése Tisza István miniszterelnöknek, Kassa, 1905. augusztus 18. Uo. 682. cs. Fasc. II. Fol. 29–37. és 683. cs. 3654. M. E. 1905. Fol. 1–42.

61 OSzK Kéziratár, Fol. Hung. 1623. Thallóczy Lajos hagyatéka: II. Rákóczi Ferenc és társai hazaszállításra vonatkozó ügyiratok, levelezések, 1904. december 4 – december 30., 1906. október 5 – november 5. (A továbbiakban: Fol. Hung. 1623.) Nyomatott mellékletek az 1904. évi küldetéshez. Thallóczy Lajos jelentése gróf Tisza Istvánnak. 33. sz. Fol. 239–244.

62 MOL K 26. 684. cs. 1577. M. E. 1905. Fol. 1–4.

ügybe”.⁶³ Ez után nem lát más megoldást, minthogy a másik jelentkező helyszínt, Eperjest válasszák. Döntést a kérdésben a miniszterelnökségen nem hoztak, s a két város között heves vita bontakozott ki. A Fejérvári-kormány a továbbiakban szintén nem foglalt állást, a hozzá e kérdésben intézett beadványokra, levelekre nem adott érdemi választ.⁶⁴ 1905 augusztusában Thaly Kálmán és Török Aurél Késmárkon járt, s beszámolójuk alapján a Műemlékek Országos Bizottsága három javaslatot tett a miniszterelnöknek: az új evangélikus templomban helyezték el a hamvakat oly módon, hogy a templomban az oltárt hozzák a bejárat felé előbbre, s mögé, a hosszanti hajó nyugati falához épített, külön kriptában helyezték el Thököly fejedelem földi maradványait.⁶⁵ Fejérvári nem döntött, erre csak egy évvel később, 1906. augusztus 23-án került sor, az említett szakértői nyilatkozatot immáron elfogadva.⁶⁶

Végül, Vay Ádám (1659–1719) hamvainak hazahozatala csak 1906 tavaszán merült föl, az ő földi maradványait Vaján, a családi sírboltba helyezték el.⁶⁷

1905. február 23-án Tisza István miniszterelnök értekezletet tartott a hamvak hazaszállításának tárgyában, melyen részben a 14-es bizottsági ülésen jelen levők: Berzeviczy, Csáky Albin, Eötvös, Teleki Géza, Szádeczky, Thaly Kálmán és Rákosi Jenő, részben pedig az azóta a munkálatokba bekapcsolódottak: Forster Gyula, K. Lippich Elek (1862–1924) író, Perczel Dezső (1848–1913) Szabadelvű párti politikus, képviselőházi alelnök, Romy Béla és Tarkovich József miniszterelnökségi hivatalnokok vettek részt.⁶⁸ Tisza már az értekezlet kezdetekor leszögezte: a kormány lemondása miatt ő már nem tud érdemi lépéseket tenni, azokat utódjának tartja fenn. A megvitatott kérdések között (Thököly, Forgách Simon és Vay Ádám hamvai, Thallóczy 1904-es útjának értékelése, a rodostói emlékház állapota) Berzeviczy Albert fölvetette, hogy a hamvak hazahozatala alkalmából díszes kiadásban meg kellene jelentetni Mikes Kelemen Törökországi leveleit, Edvi Illés Aladár festőművész-grafikus illusztrációival. Thaly Kálmán erre megjegyezte, hogy „Rákóczinak több műve lett újabban fölfedezve, ezeket is jó lenne ez alkalomból kiadni”.⁶⁹ Eötvös álláspontja szerint inkább egy népszerűsítő kiadványt kellene ez alkalomból a nagyközönség számára kibocsátani, „népies módon, ismertetve mindent, a mi a Rákóczy kultusszal összefügg”.⁷⁰ Végül két kiadványról döntöttek: Mikes Kelemen illusztrált, reprezentatív formájú leveleinek és

63 Uo. Fol. 3.

64 Csáky Zengő szepes vármegyei főispán levele Fejérvári Géza miniszterelnökhöz, Lőcse, 1905. július 25. Uo. 682. cs. Fol. 1–4. Megdöbbenését fejezi ki, hogy a hamvakat Eperjesre viszik. – Késmárk ágostai hitvallású egyházának és Késmárk szabad királyi város közösségének levelei a miniszterelnökhöz, Késmárk, 1905 szeptembere. Uo. 4097. M. E. 1905. Fol. 1–39. További erről szóló források: uo. 5066. M. E. 1905.; 5106. M. E. 1905.

65 A templomot tűzvédelmi szempontból is megfelelőnek tartották. Uo. 684. cs. 5133. M. E. 1906. Fol. 67–68. és 682. cs. Fasc. IV. Fol. 51–61., 77–78.

66 Uo. 682. cs. Fasc. IV. 3634. M. E. 1906. Fol. 252–255.

67 Vay Ádám szabolcsi köznemes, 1703-tól Rákóczi Ferenc híve, udvari kapitánya, 1704-től az udvari tanács és 1705-től a szenátus tagja, Békés vármegye főispánja, majd munkácsi várkapitány. 1711-től Danckában élt. Hamvai hazahozatalának dokumentumai: MOL K 26. 683. cs. 3234. M. E. 1906. Fol. 225–239. – Fölmerült leánya hamvainak hazahozatala is 1906 márciusában, de ez nem valósult meg. Uo. 1160. M. E. 1906. Fol. 1.

68 Uo. 1064. M. E. 1905. Fol. 1–8.

69 Uo. Fo. 6.

70 Uo. Fol. 6–7.

egy később megírandó, a hamvak hazaszállításának történetét tartalmazó, tudományos igénnyel elkészített munkának a megjelentetéséről.⁷¹

A miniszterelnökségi megbeszélés megtartásából a kassaiak arra következtettek, hogy végre ténylegesen aktuálissá vált a hamvak hazahozatala. Előzőleg, 1905. február 18-án kelt, a miniszterelnöknek címzett levelükben⁷² aggodalmuknak adtak hangot: a hírlapok közleményeiből értesültek, hogy a hamvak nyáron Kassára érkeznek, s tájékoztatást kérnek a pontos időpontról, melyet ez évben lehetetlennek tartanak, mert a belvárosban tavasszal nagyszabású csatornázási munkák kezdődnek, ami az ünnepség megtartását ellehetetleníti. A levél hátoldalán olvasható, február 25-i miniszterelnöki válasz szerint folyó év szeptember hava előtt, az előkészítő munkák miatt nem lehetséges a hamvak hazahozatala, s a pontos időpont is csak a későbbiekben dönthető el. Ez az az időszak, amikor nyilvánvalóvá vált a miniszterelnök és a hamvak hazahozatalán munkálkodók számára egyaránt, „hogy a hamvakat csak alapos politikai előkészítés és tudományos körütekintés után lehet hazai földben örök nyugalomra helyezni,⁷³ s ez hivatalos álláspontként is megfogalmazást nyert: a februári értekezletről és erről az állásponttól március 2-i dátummal miniszterelnöki jelentés készült az uralkodónak.⁷⁴ Ebben Tisza határozott, ismételten kifejtett álláspontja olvasható: „A beállott kormányválság folytán ennek a törvényjavaslatnak [tudniillik a hamvak hazahozatala kapcsán felmerült kiadások pénzügyi fedezetéről] előterjesztését már most hivatali utódomra kell bíznom...”⁷⁵ Tájékoztatja a császárt továbbá, hogy a hamvak Kassán, a dóm altemplomában lesznek elhelyezve, egyszerű kőszarkofágokban, melyek egyedüli dísze a nevek felirata és a családi címerek lesznek.⁷⁶ Beszámolt arról is, hogy a konstantinápolyi lazarita rendháznak a hamvak őrzéséért 50 ezer frankot helyezett kilátásba „őcska templomuk helyreállítására”.⁷⁷

Ezt követően a Fejérváry-kormány nemcsak hogy Thököly hamvainak magyarországi elhelyezésének színhelyéről nem intézkedett, hanem általában sem tett lépéseket annak érdekében, hogy az immáron háromnegyed éve kiemelt, Konstantinápolyban ideiglenesen őrzött hamvak végre végső nyughelyükre kerüljenek. E helyett – ahogyan erről már szoltunk – újabb személyek hamvainak feltárájáról kezdtek tárgyalásokat, s erre hivatkozva Fejérváry Géza miniszterelnök a császárnak írt levelében szintén a halogatást választja: „Sajnálattal értesültem azonban arról, hogy azok a munkálatok, melyek már jó előre megindítottak a végből, hogy a tetemek méltó helyre jussanak, a késő őszi évad előtt be nem fejezhetők”, s javasolta a hazahozatalt 1906 tavaszára halasztani.⁷⁸

71 Uo. Fol. 7. – Ez utóbbi munka nem készült el.

72 Uo. 1044. M. E. 1905. Fol. 1–2.

73 R. Várkonyi 1961. 286.

74 MOL K 26. 683. cs. 1085. M. E. 1905. Fol. 1–10. és 682. cs. 5133. M. E. 1905. Fol. 41–48.

75 Uo. 682. cs. 5133. M. E. Fol. 45.

76 Uo. Fol. 43.

77 Uo. Fol. 45.

78 Uo. 683. cs. 3027. M. E. 1905. Fol. 6–7. Az ennek alapján készült miniszterelnöki felterjesztés és a német nyelvű változat: uo. 3035. M. E. 1905. Fol. 1–4. – Fraknoi Vilmos megerősítette ebbéli vélekedésében. Uo. 3181. M. E. 1905. Fol. 1–3. – Az uralkodó az előterjesztést tudomásul vette, s hozzájárult az ünnepség elhalasztásához. Uo. 3356. M. E. 1905. Fol. 5.

1906 tavaszától a hamvak hazahozataláig

II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozatala Wekerle Sándor (1848–1921) 1906. április 8-i kormányalakítása után gyakorlatilag a miniszterelnök és kormánya első látványos lépéseinek egyike volt. E cselekedet, illetve az indíték, ami miatt végül is sor került rá, a század elejének politikatörténetét kutatók körében egyértelműen elmarasztaló, negatív értékelést kapott. Így R. Várkonyi Ágnes a Függetlenségi Párt kormánypárttá válása utáni első, látványos, a valós társadalmi és politikai problémákat elfedő, a frázisok szintjén, de a tettekben nem jelentkező politikai összefogás megnyilvánulásaként értékelte: „a Függetlenségi Pártnak, amely most kormánypárt lett, szükségese volt valamire, amivel elkápráztatja az országot”.⁷⁹ Egy másik vélemény szerint az országos bányász-, aratómunkás-, vasutassztrájkot kísérő és az erőszakos, fegyveres fellépést kiváltó, ám eredménytelen, megtorló akciókat elrendelő, majd a fővárosi pékek sztrájkját és a közlekedést bénító villamossztrájkot gyakorlatilag tehetetlenül szemlélő politikai vezetés számára „A Rákóczi-ünnepségsorozat célja az volt, hogy megszilárdítsa a kormánykoalíciónak – mint a »nemzeti érdekek« képviselőjének – tekintélyét és egyúttal tanúsítsa a nem létező »nemzeti egységet« is”.⁸⁰ Végül, Fónagy Zoltán az 1906 tavasza óta újabb fordulóponthoz érkezett magyarországi politikai válságsorozat egyik legjelentősebb eseményének tartja a hamvak hazahozatalát, a Wekerle-kormány megalakulása, a Szabadelvű Párt április 11-e utáni feloszlása, az április-májusi választásokat és a június-júliusban lezajlott országos sztrájkokat követő időszakban.⁸¹ A továbbiakban elemzésre kerülő források egyrészt az említett értékeléseket megerősítik, másrészt véleményünk szerint arról tanúskodnak, hogy a hamvak hazahozatala a tanulmányunk eddigi részében leírt lépések, az előkészületek következtében a Wekerle-kormány számára elodázhatalan, mindenképpen megoldandó feladattá vált. Másrészt a felháborodást kiváltó, ún. szerződéses vámtarifa törvény sikertelen képviselőházi vitasorozata, az erősödő, választójogi kérdéseket előtérbe helyező szociáldemokrata mozgalom és a Szociáldemokrata Párt látványos előretörése, valamint az említett sztrájkok mind-mind a néhány hete hatalmon lévő kormány kudarcait és cselekvésképtelenségét mutatták. Ebben a helyzetben a hamvak hazaszállítása – szigorúan állami protokolleseménnyé téve, a megfelelő biztonsági intézkedések megtételével – valóban a leggyorsabban és a leglátványosabban megoldható teendők egyikének mutatkozott.

Wekerle Sándor mindezt fölismerve 1906. június 24-re miniszterelnöki értekezletet hívott össze.⁸² Az eddig ismertett miniszterelnöki megbeszélésektől eltérően ide többségében nem funkcióban lévő, illetve volt minisztereket és egyházi méltóságokat hívtak meg, a kérdés politikai vetületeit megtanácskozandó, hanem azokat a személyeket, akiknek a feladata volt a hamvak hazahozatalát végre lebonyolítani. Forster Gyulát és Thallóczy Lajost, akik a törökországi teendőket látták el: a hamvak szállítását szervezték meg, Thaly Kálmánt, aki a törökországi protokolleseményekre kiküldött dele-

79 R. Várkonyi 1961. 292.

80 *Iszlamov* Tofik: Politikai küzdelmek Magyarországon az első világháború előtt 1906–1914. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 81. kötet.) Budapest, 1976. 10–15.

81 *Fónagy* Zoltán: Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig. (Történelmi Kézikönyvtár sorozat.) Debrecen, 2001. 220.

82 MOL K 26. 682. cs. 3266. M. E. 1906. Fol. 240–245.

gációt vezetett, a beszédeket a kormány nevében megtartotta és Zsilinszky Lajost, aki Thököly Imre hamvainak Késmárkra vitelét intézte. A tanácskozáson részt vevők beszámoltak az eddigi lépésekről, a kormányfő kijelölte a Törökországba kiutazó delegáció öt tagját (Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos, Fraknoi Vilmos, Török Aurél és Forster Gyula), meghatározták a hazahozatal pontos időpontját. Egyetlen politikai kérdésként Thaly Kálmán az 1717. évi 49. törvénycikk eltöröltetését vetette föl. Végül a síremlékek előállítására újonnan kiírt pályázatra fordítható költségekről döntöttek.

Ez utóbbit a Tisza- és Fejérváry-kormány alatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából a Műemlékek Országos Bizottsága bonyolította le.⁸³ A legvitatottabb kérdés a kassai domban felállítandó síremlék elhelyezése volt. Az első pályázatot Berzeviczy Albert kultuszminiszter megbízásából a Bizottság még 1905 júniusában írta ki, 500.000 korona értékben.⁸⁴ Mivel ez akkor aktualitását veszítette, az új „Pályázati hirdetés” 1906 augusztusában jelent meg, legfeljebb 250–300.000 koronás összköltséget előíranyozva.⁸⁵ Ekkor már véglegesen eldöntött tény volt, hogy a kassai nyughely a dóm alagsorában, az északi kriptában lesz, miután 1906 májusában megtörtént a kriptaszigetelése, talajvíz elleni biztosítása.⁸⁶ A döntés miatt kialakult vita némileg beárnyékolta az ünnepség előkészületeit. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet bizottsági tagjai: Nagy Virgil (1859–1921) műegyetemi tanár, Kertész K. Róbert (1876–1951) építész, Hauszmann Lajos (1847–1926) építész, akadémikus és Schulek Frigyes (1841–1919) építész, akadémikus éles hangon bírálták az északi kriptában történő elhelyezés tervét.⁸⁷ Fényképekkel, mérnöki rajzokkal szemléletessé tett kiadványukban sérelmezik, hogy bizottsági szakvéleményüket nem kérték ki.⁸⁸ Nem tartották megfelelő helyszínnek a templom e részét, mivel az egy szűk, alacsony, nyirkos és sötét kriptá, melynek vezető lépcsőjén egymás mellett két ember szűkösen is alig fér el.⁸⁹ A falakon állandóan nedves foltok éktelenkednek, tavasszal rendszerint 30 cm-es víz áll a kriptában, melyet semmiféle betonozással sem lehet megszüntetni.⁹⁰ Úgy vélik, hogy „az újratemetéssel a Rákóczi-kultusz nemhogy elcsendesülne, hanem újult lendülettel fog kibontakozni”, a kriptában viszont sem elférni, sem méltó körülmények között emlékezni nem lehet.⁹¹ A probléma megoldását – számos párhuzamos, külföldi, többségében itáliai példa felsorolásával, pontos rajzokkal, számításokkal alátámasztva – abban látták, hogy a szarkofágokat a dóm széles főbejáratától nem messze állítsák föl egy monumentális, figurális elemekkel díszített síremlék formájában, melynek ismertették részletes tervét.⁹²

83 Részletes kimutatásokkal, a megbízásokról, a megbízott cégekről: Uo. 620. M. E. 1906. Fol. 121–124.; 778. M. E. 1906. Fol. 125–128.; 1298. M. E. 1906.; 5044. M. E. 1906.; 5133. M. E. 1906. Fol. 116–120. – A források tanúsága szerint a kultuszminiszter nem döntött önállóan, döntéseit a miniszterelnök határozta meg és hagyta jóvá.

84 Berzeviczy Albert levele Tisza Istvánhoz, 1905. június 9. Uo. 683. cs. 2612. M. E. 1905. Fol. 1–2.

85 A M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 68135. sz. irata. Uo. 682. cs. Fol. 282–286. Továbbá: 3266. M. E. 1906. Fol. 244.

86 Uo. 682. cs. 2660. M. E. 1906. Fol. 201–203.

87 Emlékirat Rákóczi és bujdosó társai hamvainak elhelyezése tárgyában. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet szakvéleménye a síremlék felállítására vonatkozóan. H. n., é. n. [Budapest, 1906.]

88 Uo. 3.

89 Uo. 4.

A vita kapcsán Mihalik József Mezarthim néven kiadott írása 1906-ban az ünnepek előtt jelent meg, „Fellebbezés a nemzethez” címmel.⁹³ A kassai közönség örömteli és hódolatteli várakozását állítja szembe a leendő nyughely méltatlan voltával. Eszerint a fedelmet és társait egy szűk, földalatti nedves kriptában helyeznék el, mely mögött a kassai múzeumigazgató politikai szándékot gyanít: a fedelmet a hatalmon levők a nemzet elöl ily módon akarják elrejteni. További kifogásai és észrevételei nagyrészt megegyeznek az Építész-Egylet ismertetett megjegyzéseivel. Az atleplom szerinte sem megfelelő sírhely, mert éppen 1906 tavaszán is elöntötte a belvíz; a szarkofágok elhelyezése után pedig 8–10 ember is csak szűkösen fog elférni a kriptában. Javasolja, hogy a keleti oldalhajó közepén állítsanak föl egy fehér színű márványsír- emléket, ami egy 34 lépcsős alapon nyugvó katafalkból állna, melyre a márványszarkofág kerülne. A fejedelem életének legfontosabb epizódjait bemutató domborművön helyet kaphatna a fejedelem alakján kívül egy kuruc vitéz és Mikes Kelemen alakja⁹⁴ is. Mindezt egy félembernyi magasságú, díszes bronzkerítés venné körül.

A síremlék elkészítését célzó pályázat tehát kiírásra került ugyan, de a megvalósítás elmaradt,⁹⁵ az említett javaslatok elfogadására pedig 1906-ban sem idő, sem elegendő pénz nem állt rendelkezésre, és a Műemlékek Országos Bizottságában az eredeti tervek mellett döntöttek. Így a dóm restaurálási munkálatait irányító Stehló Ottó⁹⁶ építész tervezte, Mikola Ferenc szobrász faragta barokk stílusú, címeres márványszarkofágok a hamvak előtt néhány nappal érkeztek meg Budapestről, s végül mégis a templom északi kriptájába kerültek (a fejedelmi emlékmű, illetve emléktábla pedig 1938-ig várattat magára).

Az uralkodónak benyújtott felterjesztésben Wekerle Sándor miniszterelnök 1906. szeptember 17-én az öt fős delegáció tagjainak megnevezésén kívül ismertette a hamvak hazaszállítási módját, útvonalát a budapesti ünnepség epizódjainak pontos sorrendjét.⁹⁷ Egy héttel később, szeptember 24-én kelt levelében pedig értesítette Kassa vezetőit, hogy „Ő császári és apostoli királyi Fenségének még 1904. évi április hó 18-án kelt azon legkegyelmesebb elhatározása, mely szerint II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársainak tetemei hazaszállítandók, egyrészt az okvetlenül szükségesé vált előkészületek megtétele, másrészt pedig a közbejött politikai események miatt,

93 *Mezarthim [Mihalik József]: Rákóczi sírja. Fellebbezés a nemzethez.* Kassa, 1906. (A beazonosítás *Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon.* Budapest, 1978. [2. kiadás.] 300. alapján történt.)

94 Egy 1906. szeptember 30-án kelt irat arról tanúskodik, hogy Mikes Kelemen hamvainak hazahozatala egészen a nyár végéig napirenden volt. Háromszék vármegye alispánjának levelére válaszolta Wekerle Sándor miniszterelnök, hogy teljes bizonyossággal nem sikerült a sírját beazonosítani, ezért földi maradványainak hazahozatala egyelőre nem lehetséges. MOL K 26. 682. cs. 4656. M. E. 1906. Fol. 275–276.

95 A források között sem találtunk pályázati munkákat.

96 Stehló Ottó a dóm restaurálási munkálatait 1902-től irányította. A korábbi, Feszl Frigyes (1821–1884) által vezetett, 1877–1896 között folyó restaurálás, átépítés alkalmával a templom ezen igen alacsony terű északi kriptáját meghagyták eredeti formájában, s ezt követően sem változtattak rajta. *Wick Béla: Kassa története és műemlékei.* Kassa, 1941. 325.; *Marosi Ernő: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. Művészettörténeti Értesítő,* 1969. I. sz. 3., 25.

97 MOL K 26. 682. cs. 5133. M. E. 1906. Fol. 13–26. – A kiküldetésről készült jegyzőkönyv: OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1623. Konstantinápoly, 1906. október 21. Jegyzőkönyv II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazaszállítása ügyében. Fol. 344–346. Valamint: Thallóczy Lajos jelentései konstantinápolyi kiküldetéséről (folyó) év október havában. MOL K 26. 682. cs. 5318. M. E. 1906. Fol. 1–28. és 683. cs. 6066. M. E. 1906. Fol. 1–163. A jelentés lényege: a magyar delegáció fogadása Törökországban szívélyes és egyszerű volt, az elhangzott beszédek rövidek voltak, a hamvak feltársa szakszerűen, hazaszállítása zökkenőmentesen zajlott le.

csak folyó évi október hó utolsó napjaiban lesz végrehajtandó...” Közli továbbá, hogy a budapesti ünneplés október 29-én, a kassai és késmárki gyászszertartás pedig 30-án lesz.⁹⁸

Wekerle Sándor miniszterelnök – elődeihez képest – látszólagos tettekézsége mögött – Thallóczy Lajos szerint, aki már 1905-ben úgy vélte, hogy a hamvak hazahozatalára nem fog sor kerülni⁹⁹ – a kényszerűség húzódott meg. Thallóczy Forster Gyulának, 1906. szeptember 22-én írt levelében Wekerlének a hamvak hazahozatala kapcsán tanúsított magatartásáról a következőket írta: „Ebből azt veszem ki [a miniszterelnöknek előző nap titkára (Romy Béla) fel akarta olvasni a részletes ünnepi programtervet, de az nem volt rá kíváncsi] –, amint előbbi soraimban is hangsúlyoztam –, hogy a kormányelnök tulajdonképpen keserű pohárnak tekinti az egészet, és ha mi most a saját szakállunkra csinálunk dolgokat s ő ez iránt így érdeklődik, a felelősséget nem vállalja. Azt hiszem, [ez] nem tetszik/tetszhet senkinek.” Majd a leendő konstantinápolyi utazással kapcsolatban megjegyzi: „...én csak azt sajnálom, hogy Te... egy ilyen mondhatni lapáliával mint ez az ügy, magad vagy a pakoló, a megrendelő, a szállító etc. ...látva, hogy nálunk hogy mennek a dolgok, nincs sok kedvem menni.”¹⁰⁰ Az öt fős bizottság október 5-én kezdődő útjával párhuzamosan zajlott a már említett 1717. évi 49. törvénycikk eltörlésére vonatkozó törvényjavaslat országgyűlés elé terjesztése, amelyet az uralkodó október 18-án szentesített.¹⁰¹

A budapesti fogadtatás

A fejedelem és társainak hamvai 1906. október 27-én érkeztek az országhatárhoz, a Magyar Államvasutak különvonata Orsovára szállította őket.¹⁰² Másnap, 28-án reggel szállították őket Budapestre.¹⁰³ (Az útvonal leírását az 1. melléklet tartalmazza.)

A hamvak szállítási útvonalát és a vonatok megállásának időpontját áttekintve¹⁰⁴ azonnal szemünkbe ötlik a biztonsági intézkedések egyik legfontosabb lépése. Ugyanis országszerte ünnepeket szerveztek („örömtüzeket gyűjtöttek”), azokon a települé-

98 MOL K 26. 683. cs. 4649. M. E. 1906. Wekerle Sándor miniszterelnök levelének fogalmazványa. Fol. 334–335. (Végül a hamvak megérkezése egy nappal korábban történt.)

99 „Rákóczi hamvait végre hazahozzuk, de ez alkalommal semmiféle feltűnést nem akarunk okozni.” Thallóczy Lajos levele Fraknói Vilmosnak, Bécs, 1906. szeptember 25. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1623. Fol. 300. – Thallóczy elképzelése megvalósult, a törökországi követségi (török és francia) fogadások, a hamvak szállítása, a rodostói emléktáblák elhelyezése és felavatása, amint erről a miniszterelnöknek is beszámolt, zökkenőmentesen zajlott le. Thallóczy Lajos levele Wekerle Sándornak, Budapest, 1906. [november 5. után.] Uo. Fol. 283.

100 Thallóczy Lajos levele Forster Gyulának, 1906. szeptember 22. (Fogalmazvány.) Uo. Fol. 293–294.

101 MOL K 26. 682. cs. Fasc. IV. 5015. M. E. 1906. október 13. Fol. 643–655. Törvényjavaslat II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozataláról. (Német és magyar nyelvű fogalmazvány, Wekerle javításával).

102 A Rákóczi ünnepély hivatalos sorrendje. HTM Plakát- és Aprónyomatványtár (a továbbiakban: Nyt.), lt. sz.: 79.100.1. és OSzK Plakát- és Aprónyomatványtár. Aprónyomatványok, 23. cs. 1906. (Szám nélkül.) – A törökországi protokolleseményekről és az országhatárig történő szállításról szóló források: OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1623.

103 A másik, terjedelmesebb (és igényesebb kiviteli) változat: Hivatalos sorrendje azoknak az ünnepegeknek, amelyek II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai, továbbá anyja Zrínyi Ilona, valamint fia József herceg és Thököly Imre hamvainak hazahozatala alkalmából fognak tartani. HTM Nyt., lt. sz.: 7356.

104 MOL K 26. 682. cs. 5314. M. E. 1906. Fasc. V. Fol. 1–54. Lásd az 1. és 4. sz. mellékletet is.

seken, ahol néhány percre megálltak a vonatok, ám ezek kivétel nélkül az éjszakai órákban történtek (éjjel a gyülekezőkedv alábbhagy). Így például az Orsova és Szeged közötti útvonalat a vonatok október 27-én délután 12 óra 49 perc és este 23 óra között tették meg, ám azokon a helységeken, ahol a helybéliek ünnepséget szerveztek: Lugoson, Temesváron, Zombolyán, Nagykikindán, Valkányon és Szegeden a vonatok jóval sötétedés után, éjjel 9 óra után haladtak át. A szegedi fogadás 27–28-án éjjel 11 és 1 óra között volt. A Szeged–Budapest útvonalon ugyancsak éjjel haladt át a vonat, 1 óra és reggel 8 óra 20 perc között, ezen az útvonalon egyedül Kiskunfélegyházán állt meg a vonat 4 óra 10 perckor. Utolsó példánk: a Budapest–Kassa útvonalon a vonat 28–29-én éjjel 21 óra és hajnali negyed hat között haladt át, illetve a Kassa–Késmárk vonalon éjjel 1 óra és reggel fél hat között.

A miniszterelnöki hivatalban részben a szervezésből adódóan, részben pedig ugyancsak biztonsági okokból névsornyléváltartásokat és összesítő táblázatokat készítettek azokról, akiket az ünnepségsorozat különböző helyszíneire meghívtak (külön megjelölve, hogy ki vett részt ténylegesen).¹⁰⁵ A budapesti ünnepségre meghívottak legnagyobb része a vármegyei és városi delegációk tagjaiból állott, a kormány előzőleg, szeptember végén–október elején kiadott körlevelére sorra reagáltak a vidéki törvényhatóságok. A delegációban részt vevőket egyenként, mindenhol név szerint is meg kellett jelölni, pontos hivatali vagy közéleti tisztségükkel; valamint tájékoztatni kellett a miniszterelnöki hivatal levél vagy távirat formájában arról, hogy a megjelenők tudnak-e magukkal hozni Rákóczi-zászlót, milyen díszruhában fognak megjelenni, lóval vagy gyalogosan, esetleg korabeli vagy korhű ruházatban.¹⁰⁶ A hamvakat kísérő budapesti és kassai temetési díszmenetbe a vármegyék és a városok három-három fős delegációt küldhettek, összesen 63 vármegye és 26 város élt ezzel a lehetőséggel,¹⁰⁷ akiknek kb. harmada vett csak részt a budapesti ünnepségeken (lásd a 4–5. sz. mellékletet is). A meghívottak másik csoportját a horvát országgyűlés elnöksége és a Tisza-kormány tagjai alkották, ez utóbbiak közül a 26 főből 12-en indoklás nélkül távolmaradtak.¹⁰⁸ A hazahozatal előkészítésében is részt vevő vagy azt szorgalmazó egyesületek, szervezetek tagjait ugyancsak név szerint hívták meg, többek között a Magyar Tudományos Akadémia tagjait, a Magyar Történelmi Társulatot, a Kisfaludy Társaságot, a Pe-

105 Uo.

106 Uo. 4961. M. E. 1906. Fol. 1–120.; 4962–4964. M. E. 1906. Fol. 661–668.; 4969. M. E. Fol. 630–631.; 5046. M. E. Fol. 591–615.; 5047. M. E. 1906. Fol. 661–668.; 5048. M. E. 1906.

107 A Rákóczi ünnepségre képviselőket delegált vármegyék és városok listája. H. n., é. n. HTM Adattár, lt. sz.: 1860.99. Szendrey János hagyatéka. 2. cs. Rákóczi temetési menetének iratai. (A továbbiakban: A. 1860.99.) 24. sz. (A neveket a forrásban szereplő alakjukban és sorrendben adjuk meg.)

Vármegyék: Abauj-Torna, Alsó-Fehér, Arad, Árva, Bács Bodrog, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Besztercze Naszód, Bihar, Borsod, Brasso, Csanád, Csik, Csongrád, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Kishont, Győr, Hajdu, Háromszék, Heves, Hont, Hunyad, Jász N(agy) Kún-Szolnok, Kis Küküllő, Kolozs, Komárom, Krassó-Szörény, Liptó, Máramaros, Maros Torda, Moson, Nagy Küküllő, Nógrád, Nyitra, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár, Szeben, Szepes, Szilágy, Szolnok Doboka, Temes, Tolna, Torda Aranyos, Torontál, Trencsén, Turóc, Udvarhely, Ugocsa, Ung, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén, Zólyom.

Városok: Arad, Baja, Budapest, Debreczen, Győr, Hódmező-Vásárhely, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pancsova, Pécs, Pozsony, Selmecz és Bélabánya, Sopron, Szabadka, Szatmárnémeti, Szeged, Szekesfehérvár, Temesvár, Ujvidék, Versecz, Zombor, Fiume.

108 A horvát országgyűlés tagjainak meghívásáról: MOL K 26. 682. cs. 4846. M. E. 1906. október 6. Fol. 485–488. A Tisza-kormány tagjainak meghívása és a válaszlevelek: uo. 4787. M. E. 1906. Fol. 1–46.

tófi Társaságot stb.¹⁰⁹ A különböző társadalmi szervezetek, egyesületek, nőegyletek esetében (kb. három tucat szervezet) ugyanígy jártak el.¹¹⁰ A meghívottak külön csoportját alkották a különböző napilapok és képes hetilapok, valamint a távirati irodák tudósítói (egy-két fő) – ez esetben is előre jelezni kellett a lapoknak, hogy név szerint kit, kiket delegálnak.¹¹¹

A biztonsági intézkedések másik, leghatásosabb eszköze országszerte a pályaudvarokon felállított rendőrkordonok voltak. A lakosságot közleményekben szólították föl, hogy a zavargásoktól „az ünnep fénye és méltósága” miatt tartózkodjon (már utaltunk az országban ekkor zajló sztrájkokra), a rendet egyenruhás rendőrök és tűzoltók biztosították, az ünnepségeket pedig csak a pályaudvarokon – melyeket órákkal előbb lezártak –, a kordonokon belül lehetett megtartani.¹¹² A helybéli előljáróságok az éjszakai megállók után, nappal a város-, illetve a községházakon ünnepi közgyűléseket tartottak. Budapesten hasonlóképpen, a fővárosi Közgyűlés felhívást tett közzé, annak érdekében, hogy „eze[ke]n az útvonalakon a rend fenntartása végett a főváros területén lévő egyletek, tanintézetek stb. s a tűzoltók bevonásával kordon képeztessek”.¹¹³ A szervezés e módja miatt már előreláthatólag is kevesen voltak azok, akik közelről láthatták és követhették az eseményeket, ezért nyomtatott tájékoztató füzetet lehetett vásárolni, a „Hivatalos sorrend”-et (lásd a 4. sz. mellékletben), melyben a látóvalók pontosan és szemléletesen leírva, programpontként szerepelnek.

Végül ugyancsak a hathatós biztonsági óvintézkedések közé kell sorolnunk a budapesti ünnepség helyszínének módosítását is. A gyászmisét celebráló Vaszary Kolos bíboros-hercegprímás szeptember legvégén még a budavári koronázó Mátyás-templomban tartandó istentiszteletre fogadta el a miniszterelnök felkérését, és az október 1-jén kelt körlevélből a vármegyei törvényhatóságok még arról értesültek, hogy a hamvakat szállító budapesti ünnepi menet a Nyugati Pályaudvartól a Váczi körút–Fürdő utca–Lánchíd–Albrecht út vonalon át halad a Mátyás-templomig.¹¹⁴ Az útvonal és az ünnepség színhelye október első napjaiban változott meg, az október 7-én kiadott közleményben a kormány a Keleti Pályaudvar–Kerepesi út–Károly körút–Váczi körút útvonalat jelölte meg, az ünnepi mise színhelyéül pedig a lipótvárosi Szent István Bazilikát (indoklás nélkül).¹¹⁵ Az új útvonal rövidebb volt, zárt tereket, kordonokat könnyebben lehetett kialakítani, mint a (mai Népfürdő utca végétől induló) Duna parti szakaszon és a Lánchídon.

109 Uo. 5192. M. E. 1906. Fol. 879–883.

110 Uo. 683. cs. 5363. M. E. 1906. Fol. 1–62.

111 Uo. 4895. M. E. 1906. Fol. 506–509. – A budapesti ünnepségre meghívottak kaptak belépési engedélyt egyúttal a kassai és a késmárki gyászszertartásra. A Budapesten megjelenő lapok 65 %-a kapott meghívást (a vidékiek nem), magyar és idegennyelvűek, ellenzéki és kormánypártiak egyaránt. Összevetésünk *Zászló* János: A hazai hírlapirodalom 1906-ban. Magyar Könyvszemle, 1907. Melléklet. 8–10., 72–73. alapján készült. – A megjelenő tudósítók névsora: MOL K 26. 682. cs. 5070. M. E. 1906. Fol. 750. A meghívottaknak kevesebb mint a fele jelent meg.

112 Uo. 5060. M. E. 1906. Fasc. IV. Fol. 708–711. E forráscsoport alapján az Orsovai rendőri intézkedéseket emelte ki: *R. Várkonyi* 1961. 292–293.

113 A kordont a rendőrség biztosította. Uo. 4779. M. E. 1906. Fol. 370–371. A budapesti biztonsági intézkedésekről, a háttérben zajló sztrájkokról lásd *R. Várkonyi* 1961. 294–295.

114 MOL K 26. 682. cs. 360/1906. Vaszary Kolos levele Wekerle Sándorhoz, Budapest, 1906. szeptember 27. Fol. 352–353.; További források: uo. 4778. M. E. 1906. Fol. 366. A Lánchídat a pánzügyminisztérium lobogózza fel: uo. 4781. M. E. 1906. Fol. 396–399.

115 Uo. 4786. M. E. 1906. Fol. 410–411.

A budapesti ünnepi menet megszervezésével 1906 tavaszán Wekerle Sándor miniszterelnök Szendrei János (1857–1927) honvédelmi minisztériumi tanácsost bízta meg.¹¹⁶ A választást véleményünk szerint több ok is indokolta. Kiténő szervezőképességét Szendrei több téren is bizonyította, s ehhez kapcsolódóan széleskörű közéleti tevékenységet folytatott. Így az 1890-ben megalakult Műbarátok Körének titkáráként – a nemzeti irodalom és művészet támogatása és a közízlés fejlesztése céljából – ismeretterjesztő előadásokat szervezett, évkönyvet szerkesztett, képzőművészeti pályadíjakat tűzött ki, ösztöndíjat alapított, jótékony célú estélyeket szervezett.¹¹⁷ Legjelentősebb kiadványukat, a Magyar Műkincseket szerkesztette és több fejezetét maga írta.¹¹⁸ Az 1896-os millenniumi, országos kiállítás hadtörténelmi kiállításához anyagot gyűjtött, tárgyleírásokat készített, és a kiállítást is ő rendezte.¹¹⁹ Budapest bandériumának tagjaként díszmagyarban részt vett a millenniumi ünnepségsorozat 1896. május 2-án rendezett nagyszabású megnyitóján, ahol nagyban megtapasztalta a külsőség, a látványosságok hatáskeltő funkcióját.¹²⁰ Anyaggyűjtési koncepcióját és a kiállítás rendezőelvéit vizsgálva kiténik, hogy annak díszletei, az installáció, a dekoráció önmagában is legalább olyan fontos volt számára, mint a műtárgyak és a hozzájuk kapcsolódó történelmi, hadtörténelmi események.¹²¹ Pályája műkincsek, képzőművészeti alkotások tanulmányozásával kezdődött.¹²² 1879-től régészeti feltárásokat folytatott,¹²³ az ötvöstárgyak különösen érdekelték.¹²⁴ A miskolci történelmi monográfia szerzőjeként¹²⁵ forráskezelési gyakorlata kialakult, történetírói szemlélete körvonalazódott. A hadtörténelmi vonatkozásokra különös figyelmet fordított, így azokat az általános összefüggésekből kiragad-

- 116 Szendrei János életére és munkásságára lásd *Kopasz* Erzsébet: Szendrei (Wagner) János 1857–1927. In *Kopasz* Erzsébet: Szendrei János bibliográfia. (Documentatio Borsodiensis sorozat, IV. kötet, Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet, 13. sz.) Miskolc, 1982. 7–23. Összefoglaló életrajza: *Seresné Szegőfi* Anna: Szendrei (Wagner) János. (Miniatűr könyvek sorozat.) Miskolc, 1982.
- 117 Szendrei János (szerk.): *A Műbarátok Körének évkönyve*. (Az 1890–1900., 1893., 1894. évekre.) Budapest, 1894., 1895., 1900. Vö.: *Kopasz*: i. m. 10–11.
- 118 *Radisics* Jenő – Szendrei János (szerk.): *Magyar műkincsek*. 1–3. kötet. Budapest, 1896–1901.
- 119 Lásd Szendrei János (szerk.): *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon*. Budapest, 1896. (Németül: *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler in der Milleniums-Landes-Ausstellung*. Budapest, 1896.); Szendrei János: *A hadtörténelem az ezredéves kiállításon*. In *Szterényi* József (szerk.): *Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota ezredéves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 4. kötet. Hadügy: Közös hadsereg, haditengerészet, honvédség, csendőrség. A történelmi kiállítás hadügyi része. Budapest, 1897. 337–406.; Szendrei János: *A műkedvelők csoportja*. In *Ráth* György – *Györgyi* Kálmán (szerk.): *Az iparművészet 1896-ban*. Millenniumi emlékkönyv. Budapest, 1897. 260–269.; *Czobor* Béla (szerk.): *Magyarország műkincsei*. 1. kötet: Budapest, 1897–1901. 33–39., 134–139., 171–200. 2. kötet: Budapest, 1902–1903. 344–390.; Valamint lásd sajtópublikációt a Vasárnapi Újságban. Felsorolásuk: *Kopasz*: i. m. 73–74.
- 120 *Az ezredéves Magyarország és millenniumi kiállítás*. Magyarország legszebb tájainak, városainak és műkincseinek valamint a kiállítás nevezetességeinek fényképgyűjteménye. Budapest, 1896. (Reprint változat.) Budapest, é. n.
- 121 Lásd *Szalay* Imre: *Az ezredéves országos kiállítás*. In *Radisics* – Szendrei: i. m. 1. kötet. 109–126.
- 122 Szendrei János: *A képzőművészet remekéi*. A festészet és a szobrászat legkitűnőbb emlékei. 1–4. kötet. Budapest–Eperjes, 1882–1885.; *Uő.*: *Dürer Albert élete és művészete*. Budapest, 1885.
- 123 Tanulmányait lásd *Kopasz*: i. m. 33–67.
- 124 Munkái: *Országos magyar történelmi ötvösmű-kiállítási emlék*. Budapest, 1884. (A kiállítás egyik rendezője Szendrei János volt.); *Képes kalauz az Országos Nőipar Egyesület javára az Iparművészeti Múzeum helyiségeiben rendezett gyűrű-kiállításhoz*. Budapest, 1888.; *A gyűrű történelmi és műtörténelmi szempontból*. *Tarnóczy* Gusztávné gyűrű-gyűjteményének rajzaival. Budapest, 1890.; *Egy ötvös remek a múlt századból*. *Magyar Iparművészet, 1897–1898*. 296–298.; *Keleti övesatt*. *Archaeológiai Értesítő*, 1903. 302–303.
- 125 Szendrei János (szerk.): *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. 1–4. kötet. Miskolc, 1890–1911.

va, a történelmen belül önálló egységként szemlélte. A magyarság históriáját hadakozások sorozatának tekintette, Magyarország területét folyamatos hadszíntérnek. Az itt folyó események epizódjai Szendrei látásmódjában nem illeszkedtek a történelem egységébe (társadalom-, gazdaság-, művelődéstörténeti stb. kutatásokat nem végzett).¹²⁶ Az 1890-es években kezdett el foglalkozni a magyar történelmi viseletek feltárásával és ehhez kapcsolódtak ipartörténeti kutatásai – e munka éppen a hamvak hazahozatala előtti időszakban teljesedett ki.¹²⁷ Szervezőképességét nemcsak a millenniumi kiállításon, hanem az 1900. évi párizsi világiállításán is bizonyította, ahol az általa rendezett nagyszerű millenniumi hadtörténeti kiállítást mutatták be a közönségnek.¹²⁸ A magyar múltnak a romantikus történelemfelfogást tükröző megjelenítése a század első évtizedében folyamatosan napirenden volt, s Szendrei is ennek szellemében végezte munkáját.¹²⁹ A Rákóczi-szabadságharc kutatásával a hadtörténeti vonatkozásokon keresztül és fegyvertörténeti érdeklődése nyomán került kapcsolatba.

Szendrei János a hamvak hazahozatalának előkészítésébe 1905 májusában az Országos Régészeti és Embertani Társulat főtítkáráként kapcsolódott be, Thököly Imre fejedelem Izmidben fellelt hamvainak feltárása után.¹³⁰ 1906-ban feladata kettős volt. A gyászmenetben végighordozott állami, katonai és családi jelképek: zászlók, címerek, emblémák összegyűjtése, beszerzése, a hiányzók elkészíttetése, másrészt az ünnepségeken vármegyei, városi követként, testörként és más kísérőként hivatalosan részt vevő személyek ruházatának, felszerelésének összeállítása volt.¹³¹ A budapesti és kassai ünnepségen részt vevők díszegyenruháit maga Szendrei János tervezte meg Nemes Mihály (1866–1945) grafikussal,¹³² melynek háttérében Szendrei már említett viselet-történeti kutatásai állottak.¹³³

126 A legmarkánsabban lásd Szendrei János: Magyar hadi élet. In *Radisics – Szendrei*: i. m. 2. kötet. 73–158.

127 Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905. (Az 1903. november 9-én megtartott akadémiai székfoglaló értekezésének nyomtatott változata.)

128 HTM A. 1860.99. 3. cs. Az 1900. évi párizsi világiállítás iratai.

129 Vö.: Czobor Béla: Magyarország történelmi kiállítása. In Magyarország a párizsi világiállításán. 1900. Budapest, 1901. 1–18.; Michár Kálmán: Magyarország hadügyi kiállítása. In uo., 160–164.

A világiállítások: 1900-ban Párizsban, 1902-ben Torinóban, 1904-ben St. Louisban, 1906-ban Milánóban, 1909-ben Velencében, de még 1911-ben ismét Torinóban is, ahol „Attila palotájában” a magyar történelem kuriózumait próbálták bemutatni. Vö.: Éri Gyöngyi – Jobbágyi Zsuzsanna: Nemzetközi kiállítások. In A magyar századforduló 1896–1914. Budapest, 1997. 61–64.

130 Az Országos Régészeti és Embertani Társaság főtítkáráként 400 koronát adott át a magyar kormány megbízásából Papp Keresztély magyar származású izmídi lakosnak „Thököly fejedelem némely csontmaradványai és egy pipájának megszerzése fejében”. Papp Keresztély jelen volt a hamvak feltárásánál, s a sírból csontmaradványokat tulajdonított el, melyeket azután eladásra kínált fel a magyar államnak. A bűnügyi történetnek is beillő zsarolássorozat dokumentációja: MOL K 26. 682. cs. 2084., 3478. M. E. 1906. és 683. cs. 5518. M. E. 1905.

131 A megbízólevelet nem találtuk meg. Az elvégzett munkáért kapott miniszterelnöki köszönetnyilvánítás: uo. 682. cs. 5614. M. E. 1906. Valamint másolata: 683. cs. 5614. M. E. 1906. „Szendrey... rövid idő alatt szaktudásának és finom ízlésének köszönhetően történeti hűséggel oldotta meg a feladatot.” Fol. 1–2.

132 *Kopasz*: i. m. 12–13.

133 1891 óta folytatatta ezirányú kutatásait, melynek eredményeképpen e témában ugyan összefüggéseiben nem mondott újat, ám összefoglalta és jónéhány vonatkozásban kiegészítette az addigi ismereteket. – Éber László kritikáját idéztük: Éber László: A magyar viselet történeti fejlődése. *Archaeológiai Értesítő*, 1905. 429–430. Idézi *Kopasz*: i. m. 13. is.

A hiányzó zászlók, címerek, díszruhák legyárttatását is Szendrei János szervezte meg: több budapesti vállalattal állt kapcsolatban.¹³⁴ A legnagyobb összegeket feltüntető számlákat a Weiner és Grünbaum császári és királyi szabóság Kristóf téri egyenruha áruháza küldte, a négy számlán összesen 18.140 korona szerepel.¹³⁵ Az emblémákat, jelvényeket, sisakokat és egyéb kellékeket a Victoria Zászló- és Jelvénykészítő Vállalat készítette el.¹³⁶ A zászlók egy részét a vármegyék és a városok küldték föl Budapestre: 10 db Rákóczi-zászlót, 14 db régi törvényhatóságú zászlót és 20 db címeres zászlót sikerült ily módon 39 előjáráságtól összegyűjteni.¹³⁷ A koszorúkat Garay Antónia Kerepesi úti „Élővilág csarnoká”-nak alkalmazottai készítették el.¹³⁸ A korhű lábbeliket, pontosan 100 pár csizmát Szabó Gyula és Farkas Miklós Ráday utcai közös tulajdonú cipőgyárában és Kaszás János Kálvin téri cipésmester műhelyében állították elő.¹³⁹ Az egyik legfontosabb feladat az Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársaság leányvállalataként működő Első Budapesti Temetésrendező Intézet tagjainak jutott: a koporsók szállítását biztosították, a díszmenet tagjainak lovait kellett vezetniük és ellátniuk a budapesti ünnepség alatt, majd a Kassára vezető vonatúton, végül a kassai díszmenetben is részt vettek (lásd a 2. sz. mellékletet).¹⁴⁰ A Szendrei János hagyatékában található források, feljegyzések alapján úgy tűnik, hogy a tanácsos számára a részt vevő zenészek felkérése ütközött a legtöbb nehézségbe. Wekerle Sándor miniszterelnök nevében ez ügyben leveleket kaptak a budapesti színházi igazgatók, de mivel nem sikerült egyetlen színház zenekarát sem szerződtetni – a források tanúsága szerint a zenészek nem vállalták a Kassára történő leutazást – a Magyar Zenészek Országos Egyesületén keresztül végül egy 29 tagból álló vegyes zenekart bíztak meg a temetési menetben való muzsikálással, akik a Népszínház, a Magyar Színház és a Királyszínház tagjai közül kerültek ki (lásd a 3. sz. mellékletet).¹⁴¹

A hamvak hazahozatalának, a Budapesten, Kassán és Késmárkon tartott ünnepségeknek teljes költsége legkevesebb mintegy 350–380 ezer koronát tett ki. A budapesti ünnepségek összes költsége ugyanis, melyet a miniszterelnöki hivatal fizetett: 61.685 korona 46 fillér volt,¹⁴² a Pénzügyminisztérium által kiutalt összeg, amely a vidéki ünnepségek és a vonaton történő szállítás költségeit foglalja magában, 76.687 korona

134 A tevékenységét dokumentáló források az Országos Levéltárban és a Hadtörténeti Múzeum Adattárában található. Ez utóbbiakra a továbbiakban részletesen hivatkozunk, az Országos Levéltár forrásai a vásárlások, beszerzések kimutatásait, számlákat, részszámlákat, megrendeléseket, fizetési meghagyásokat, összegzéseket tartalmazzák: MOL K 26. 682. cs. 4780., 4783., 4896., 4951., 4956–4957., 4965., 4970., 4975., 5055., 5136., 5316., 5614. M. E. 1906.; 683. cs. 5401., 5441., 5758. M. E. 1906.

135 Weiner és Grünbaum egyenruha-áruházának számlalevele Szendrei Jánosnak, Budapest, 1906. október 31. HTM A. 1860.99. 2. cs. 9. sz.

136 Szállítási értesítő. 1906. október 27. Uo. 10. sz.

137 Jegyzéke azon törvényhatóságoknak, melyek... Rákóczi-zászlót és várm(egyei) /:városi:/ címeres zászlót jelentettek be. Uo. 23. sz.

138 Garay Antónia virágüzlet-tulajdonos levele Rummy Béla tanácsosnak, Budapest, 1906. október 8. Uo. 33. sz.

139 Szabó Gyula és Farkas Miklós cipőgyárosok levele a Magyar Képviselőház Gazdasági Hivatalához. H. n., é. n. Uo. 40. sz. és Kaszás János levele a Magyar Képviselőház Gazdasági Hivatalához. H. n., é. n. Uo. 41. sz.

140 Az Első Magyar Szállítási Vállalat Rt. Igazgatóságának levele Szendrei Jánoshoz, Budapest, 1906. október 17. Uo. 15., 45. sz.

141 MOL K 26. 682. cs. 4783. M. E. 1906. Fol. 402–403.

142 II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai temetése költségeinek elszámolása. Uo. 5758. M. E. 1906. Fol. 1–105.

75 fillérre rúgott.¹⁴³ A főváros közgyűlése által a budapesti ünnepekre, az utcák fellobogozására, díszítésére és a rendőri biztosításra megszavazott 30.000 koronából 29.584 korona 55 fillért használtak fel.¹⁴⁴ Thallóczy Lajos kimutatásai szerint a hamvak hazaszállításának (Törökországból a magyar határig) és az öt fős bizottság kinttartózkodásának költsége összesen 15.000 korona volt (1904-es útja kb. ugyanennyi).¹⁴⁵ A rodostói emlékek megvásárlása 3943 korona 74 fillérbe került,¹⁴⁶ s mint említettük, a Tisza-kormány 50 ezer frankot adományozott a konstantinápolyi lazarita rendháznak. A kassai városvezetésnek a helybéli ünnepek 31.000 koronájába kerültek.¹⁴⁷ A dóm északi kápolnájának szigetelése 1787 korona 68 fillért tett ki, melyet a kultuszminisztérium utalt ki a kőműveseknek,¹⁴⁸ s végül a kassai és késmárki ünnepekre a miniszterelnök Semsey László (1869–?) miniszteri biztos, kamarás elszámolása alapján 60.000 koronát utalt át.¹⁴⁹

Kassán és Késmárkon

Kassán a fejedelem és társainak hamvait október 29-én helyezték el a dómban – az ünneppsorozat utolsó, legfényesebb eseményének lehetett szemtanúja az a kb. 15.000 fős nézőközönség, amely a rendőrkordonon kívül, a lakóházak ablakaiból, a város utcáin a díszmenetet szemlélte, illetve azok, akik belépőjeggyel rendelkezve a pályaudvar mellett felállított ún. gyászcsarnokban és a dómban részt vehettek a szertartáson.¹⁵⁰ A továbbiakban a városban lezajlott eseményeket az előkészületeket és az utólagos visszhangot a miniszterelnökségi iratokon kívül a Kassai Hírlap tudósításai alapján ismertetjük.¹⁵¹

143 Uo. 5196. M. E. 1906. Fol. 882–883.

144 BFL Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, IV. 1407b. Tanácsi Ügyosztály, 220.767.-eln. 1906. III. 3037/906., III. 279.203., 1725/1906. sz. iratok.; Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1906-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei, 1906. 1362., 1483–1484., 1524–1525. sz. jegyzőkönyvek. Valamint Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1906-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei, 1907. 333., 580. sz. jegyzőkönyvek.

145 Thallóczy Lajos feljegyzése a hamvak hazaszállításakor fölmerülő költségekről. In Thallóczy Lajos: II. Rákóczi Ferenc és társai hazaszállítására vonatkozó iratok, levelek. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1654.

146 MOL K 26. 683. cs. 3369., 3479., 3714. M. E. 1905. Fol. 1–33.

147 Kassai Hírlap (a továbbiakban KH) III. évfolyam, 211. sz. 1906. szeptember 12-i és 248. sz. 1906. október 25-i tudósítása alapján.

148 MOL K 26. 682. cs. 2660. M. E. 1906. Fol. 201–203.

149 Uo. 4796. M. E. 1906. Fol. 466–467.; 4799. M. E. 1906. 468–471.; 4837. M. E. 1906. Fol. 479–482.; 5407. M. E. 1906. Fol. 1–4. Éder Ödön, a kassai polgármester 52.000 koronát vett át, Puky Endre, Abaúj-Tornavármegye alispánja pedig 8.000 koronát. (Előzőleg összesen 40.000 koronát irányoztak elő.)

150 *Gyulai*: i. m. 391.; Belépő-Jegy. Dicsőemlékű II. Rákóczi Ferenc fejedelem bujdosó társai hamvainak örök nyugalomra helyezése alkalmából Kassán, 1906. évi október 29-én reggel 8 órakor kezdődő országos ünnepélyre. A meghívókat illetve belépőjegyeket Breitner Mór kassai nyomdájában állították elő. HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz.: 15.095/Em. (Lásd a Képmellékletben. Az ünnepség részleteiről lásd az 5. sz. mellékletet.) – Itt kell megemlítenünk, hogy a kassai színhely 1904 őszén dőlt el, ennek előtte Bereg vármegye és Munkács képviselőinek indítványára több beadvány is érkezett a Képviselethez és a miniszterelnöki hivatalba, melyben a fejedelem hamvainak Munkácsra vitelét sürgetik. MOL K 26. 684. cs. 3518. M. E. 1904. Fol. 1–79.

151 A Kassai Hírlap 1904-ben jelent meg első ízben, független napilapként hirdette lapját a felelős szerkesztő és egyben laptulajdonos László Béla újságíró. A másik két helybéli lap, a Kassai Őr és a Kassa vidéke 1906-ban szünetelt.

Kassa városát némiképp váratlanul érte a hamvak hazaszállításának híre, 1906 őszére egy másik esemény megrendezésével voltak elfoglalva: az 1848–49-es honvéd emlékmű felállításán munkálkodott az a 15 fős ún. szobor-bizottság, melyet Kassa közigazgatási és egyházi előljáróiból szerveztek.¹⁵² Kassa város előljárói ezért 1906. augusztus 28-án levelet írtak a miniszterelnöknek,¹⁵³ melyben az októberi időpontot kifogásolják: „...azt kellett hinnünk, hogy a kormány ezt [a hamvak Kassán történő elhelyezését] a jövő év tavaszára halasztotta, mert hogy ez késő ősszel történjék, azt feltételeznünk alig lehetett”. A kassai ünnepség októberi időpontját mindenképpen ellenzik, mivel az időjárás ebben az időszakban Kassán mindig ködös, valamint tudatják, hogy az előző évben elkezdődött vízvezeték fektetési és csatornázási munkák leálltak, mert a kivitelezést végző vállalkozó csődbe ment, a belváros utcái felbontottak, rajtuk közlekedni alig lehet, s kéri az esemény 1907 májusára történő elhalasztását.¹⁵⁴ A hamvak hazaszállításáról szóló első helybéli tudósítás a szoborleleplezés utáni napon, szeptember 10-én jelent meg, amely az eseményt a nemzet és uralkodója kibékülése szimbólumának tekinti, a végső határozat hiányában is.¹⁵⁵ A következő napokban a legfontosabb híradás a helybéli sztrájkokról szól, a városi alkalmazottak, a csizmadiák, cipészek munkabeszüntetéséről.¹⁵⁶ A kifogásokat Budapesten természetesen nem vették komolyan, az előkészületek folytatódtak, s a kassaiak úgy vélték, hogy ennek következtében a városban nem tartanak ünnepséget, csak „egyszerű sírbatételt”.¹⁵⁷ A Kassai Hírlap szeptember 30-án értesítette olvasóit, hogy Kassa lesz az egyik fő színhely, ahová a kormány, a Főrendiház és a Képviselőház számos tagja leutazik, s az újság ismerteti a programot is.¹⁵⁸ Október 1-jén felállítottak a városban egy intézőbizottságot (4 tagja a vármegyét, 6 tagja a várost képviselte), egy rendezőbizottságot (10 fő Abaúj vármegyéből, 30 fő a környező vármegyékből és városokból) és egy 38 fős elszállásoló bizottságot (a kormány tagjainak elszállásolására), melyeknek elnökévé a múzeumigazgató Mihalik Józsefet választották.¹⁵⁹ Október 2-án rendkívüli megyegyűlést tartottak, melyen döntöttek a megyei és kassai ünnepség részleteiről, melynek részletes tervét másnap a napilap leközölte.¹⁶⁰ Wekerle Sándor október 5-i miniszterelnöki előterjesztése után¹⁶¹ három hét állott csupán rendelkezésre az ünnepség megszer-

152 Emléklap a kassai honvédszobor leleplezése alkalmából. A Felsőmagyarország című lap különszáma, Kassa, 1906. szeptember 9. HTM Nyt. It. sz.: 6478. – A többéves előkészítő munka után – 1898 óta folytattak gyűjtést a szobor előállítására – kijelölték a szobor helyét, a megvalósításhoz pályázatot írtak ki – a 27 pályaműből Szamovszky Ödön és Horvay János alkotását fogadták el, melyet ünnepélyes keretek között (szentmise a premontreiek templomában, a szobor keletkezéstörténetének nyilvános ismertetése, a kassai dalegylet szereplése, koszorúzás, díszbeszéd) avattak föl. KH III. évfolyam, 210. sz. 1906. szeptember 11.

153 MOL K 26. 4362. M. E. 1906. Fol. 277–281. A levél a 9296/234. sz. Kgy. 1906. iktatószámmon érkezett.

154 Uo. Fol. 279.

155 KH III. évfolyam, 211. sz. 1906. szeptember 12.

156 KH III. évfolyam, 212–214. sz. 1906. szeptember 13–15.

157 KH III. évfolyam, 214. sz. 1906. szeptember 15.

158 KH III. évfolyam, 223. sz. 1906. szeptember 30.

159 KH III. évfolyam, 228. sz. 1906. október 2.

160 KH III. évfolyam, 229–230. sz. 1906. október 3–4.

161 *Balla*: i. m. 252.

vezésére, lebonyolítására. Ennek érdekében a bizottságok előkészítették a vármegyei díszközgyűlést, kinyomtatták a programfüzetet és a meghívókat.¹⁶²

A lap a továbbiakban nemcsak a helybéli eseményekről adott híradást, hanem a budapestiekről is. Október közepén a budapesti és országos sztrájkok jóval nagyobb hangsúllyal szerepeltek a hamvak hazahozatalánál, s a helybeliek a Klobusiczky utca további rendezetlensége miatt aggódtak (tíz nappal az ünnepség előtt még nem történt meg az árkok betemetése).¹⁶³ 20-án a gyors tereprendezés után a Pályaúdvár–Fő utca–Klobusiczky utca–Szent Erzsébet-templom útvonalon azonnal kijelölték a kordon helyét, felácsolták a diadalkaput és az emelvényeket. A helybéli lap indulatos hangnemben közli október 17-i számában, hogy a tömeg elől el fogják zárni még a mellékutcákat is, s „csak a diszmagyarba öltözötteket engedik a Fő térre, a kassai lakosok kiszorulnak a menetből. Az egész ünnepély csak a diszmagyarba öltözötteknek kedvéért lesz rendezve...”; valamint tájékoztatja olvasóit a tanulmányunkban már említett Magyar Mérnök- és Építész-Egylet által szorgalmazott tervekről, felettébb pártolva azokat.¹⁶⁴ Október 29-e előtt a lap folytatásokban közölte a programot, ezen a napon pedig rendkívüli kiadással jelentkezett,¹⁶⁵ melyben részletesen beszámolt a budapesti ünnepségről is.

A hamvak 29-én reggel 5 óra 16 perckor 24 üdvözlő ágyúlövés és a kassai harangok zúgása mellett érkeztek meg a kassai pályaúdvarra. A megyei törvényhatóságok által küldött 6–6 tagú díszőrség az erre az alkalomra fölállított díszcsarnokban reggel 8 óráig vigyázta a hamvakat a gyászszertartás megkezdéséig.¹⁶⁶ A Fischer-Colbrie Ágost megyéspüspök által celebrált gyászszertartás után a 100 fős kassai dalárda szereplése következett: Huber Károly ez alkalomra komponált Rákóczi haza jött című kórusművét adták elő,¹⁶⁷ majd Thaly Kálmán emlékbeszédét követően a Szózatot.¹⁶⁸ A 40 kisebb csoportból, becslésünk szerint legalább 2.500 főből álló díszmenet (részletes leírását az 5. sz. melléklet tartalmazza) a dómhoz vonult. Ide már csak a belépővel rendelkezők léphettek be: az egyházi méltóságok, állami tisztségviselők, a kassai előjárók, valamint a sajtó képviselői.¹⁶⁹ A lakosság a temetési szertartás végeztével, a meghívottak távozta után a délután folyamán róhatta le kegyeletét a Szent Erzsébet-templomban az ideiglenesen felállított ravataloknál. Ezen idő alatt az Abaúj–Torna megyei törvényhatóság a megyeházán zártkörű díszközgyűlést tartott, amelyen a Budapestről leutazott állami tisztségviselők már nem vettek részt.¹⁷⁰ A hamvakat a klérus délután 5 órakor, zárt

162 A II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából Kassán rendezendő országos ünnepély sorrendje. Kiadja a Rendező-Bizottság. (A továbbiakban: Sorrend.) Kassa, 1906. HTM Kézírtas Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz.: 15.096/Em.

163 KH III. évf. 234–245. sz. 1906. október 9–20. számok.

164 KH III. évf. 242–243. sz. 1906. október 17–18.

165 KH III. évf. 252. sz. 1906. október 29.

166 Sorrend, 4–5.

167 Káldy Gyula kassai karnagy ez alkalomra megjelentette az ünnepségen elhangzó zeneművek kottagyűjteményét is: *Káldy Gyula: Kurucz dalok Thököly és Rákóczi korából.* Budapest, é. n. [1906.] Egyik példányának lelőhelye: HTM Kézírtas-gyűjtemény, lt. sz.: B 1310. A kiadványon a Kassai Dalkör pecsétje található, több helyen kézírással a kottákban korrekciók, valamint szövegkiegészítések és egyéb, az ünnepség menetére vonatkozó bejegyzések találhatóak. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy e példány a Kassai Dalkör egyik olyan tagjának a kottája lehetett, aki az ünnepségen részt vett.

168 Uo. 7.

169 Uo. 13–14.

170 Uo. 14.

körben helyezte el a kriptában. A Szabadság téren ezalatt az e célra felállított, ún. Rákóczi-harangok szóltak, díszlövéseket adtak le, s este 6 órától kivilágították a várost.¹⁷¹

A kassai ünnepély koreográfiája igen nagy hasonlóságot mutat az ország más városaiban megtartott ünnepségekével. A fejedelem és társainak hamvai harangzúgás közepette érkeztek meg, a városokat fellobogózták, kivilágították, több helyen tűzijátékot rendeztek. Sortűz hangzott föl, a városi és vármegyei törvényhatóságok képviselői sorfalat álltak, az összegyűlt tömeg meghallgatta a felolvasott emlékbeszédeket, fölcsendültek a Himnusz és a Szózat hangjai. Városi és vármegyei díszközgyűléseket rendeztek – azokon a településeken is, ahol a hamvakat szállító vonat nem haladt el, vagy nem állt meg –, melyeken ünnepi beszédek és az erre a célra íródott versek hangzottak el.¹⁷²

Az 1906-os események megtervezésekor Kassán a szervezők nagy mértékben támaszkodtak a 200. évfordulós, 1903-ban tartott ünnepségekre,¹⁷³ amikor országszerte hasonló módon és eszközökkel emlékeztek meg a szabadságharcról és II. Rákóczi Ferencről: népszerűsítő történeti összefoglalók, méltatások, beszédek, regények, költemények születtek, díszközgyűléseket tartottak.¹⁷⁴

Ruházati vállalatoknál legyárttatott, hangsúlyozottan korhűnek szánt kosztümök, jelmezek. Emblémák, sisakok, jelvények, lábbelik, gyászleplek, koszorúk. Mindez keveredett a Rákóczi-szabadságharc idején tisztelt hatalmi, katonai jelképekkel: zászlókkal,

171 Uo. 15.

172 A gazdag irodalomból, a teljesség igénye nélkül vö.: *Gyulai*: i. m. 391–392.; *Löv Immanuel*: Rákóczi. Két emlékbeszéd. Szeged, 1907.; [ismeretlen szerző]: II. Rákóczi Ferenc. (Beszéd.) Budapest, 1906.; *Szeghalmi Gyula*: Rákóczi emlék. A dicső fejedelem és bujdosó társainak hazahozatala emlékére rendezendő ünnepélyek műsorának anyaga. Temesvár, 1906.; *Tarnay Gyula*: Ünnepi beszéd, melyet II. Rákóczi Ferenc hamvainak átszállítása alkalmával 1906. év október hó 28-án tartott. Miskolc, 1906.; *Nogáll László*: II. Rákóczi Ferenc emlékezete. Beszéd. Budapest, 1906.; *Kiss Károly*: Rákóczy. Beszéd. Székesfehérvár, 1906.; A Marosvásárhelyi Kollégium Rákóczi-ünnepélye. 1906. okt(óber) 29. Maros-Vásárhely, 1906. Klny. a Vasárnap című lapból.; Nyitra r(endezett) t(anácsú) város képviselőtestülete részéről 1906. okt(óber) 28-án II. Rákóczi Ferenc... és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából megtartott díszközgyűlés jegyzőkönyve. Nyitra, 1906.; *Pálffy Aladár*: Udvarhelymegye Rákóczi szabadságharcában. Székelyudvarhely, 1906. Klny. A Székely-Udvarhely című lapból.; *Philipp István*: Fényes árnyak. Rákóczi Ferenc és a bujdosók hamvainak hazahozatalára. Székesfehérvár, 1906.; Rákóczi album. Marosvásárhely, 1907.; *Vende Ernő*: Rákóczi-versek. II. Rákóczi Ferencről szóló költemények gyűjteménye. Budapest, 1906.; *Schnitzer Ármin*: Ünnepi beszéd II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából. Komárom, 1906.; *Simon János*: II. Rákóczi Ferenc és Borsodvármegye. Történelmi vázlat. Miskolc, 1906.; *Szávai Gyula*: Jön a fejedelem! Ünnepi színjáték. Debrecen, 1906.; *Vaday József*: Rákóczi jön. Emlékkönyv II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Thököly Imre hamvainak hazahozatala alkalmára. Nagyvárad, 1906.; *Uő.*: II. Rákóczi Ferenc, vezérlő fejedelem. Emlékbeszéd. Nagyvárad, 1906. – A téma további feldolgozásához a helybéli egykorú sajtó tanulmányozása adhat további adalékokat.

173 Az 1903-ban megtartott ünnepségek teljes feldolgozásával e helyen nem foglalkozhatunk, azonban megjegyezzük, hogy a kassai képviselők az erekyekiállítás megnyitása alkalmából díszközgyűlést rendeztek. Lásd Kassa szab(ad) kir(ályi) város törvényhatósági bizottsága részéről 1903. évi július 26-án a kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás megnyitása alkalmából megtartott rendkívüli ünnepelő díszközgyűlésének a jegyzőkönyve. Kassa, 1903.

174 Vö.: *Radó Antal*: Rákóczi sírja és egyéb költemények. Budapest, 1903. Magyar Könyvtár sorozat, 351. sz.; *Fekete Mihály* (s. a. r.): Kecskemét város... által II. Rákóczi Ferenc... emlékére 1903. évi dec(ember) hó 28-án hozott dísz-közgyűlés jegyzőkönyve. Kecskemét, 1906. *Kiss Gereben*: Rákóczi csillaga. A kurucok szabadságharca. Regény az ifjúság számára. Budapest, 1903.; *László Andor*: Ünnepnyitó költemény a zilahi Rákóczi ünnepre. Zilah, 1903.; *Révai Károly*: Rákóczi. Elbeszélő költemény. Nagyvárad, 1904.; *Váy László*: Emlékbeszéd II. Rákóczy Ferenc zászlóbontásának 200-ik évfordulója alkalmából. Rozsnyó, 1904.; *Zoványi Jenő*: Kossuth és Rákóczi. Két emlékbeszéd. Sáros-patak, 1903.; *Farkas Emőd*: Rákóczi lobogója alatt. Regényes korrajz. Budapest, 1903.

fegyverekkel, melyek maguk is díszletté váltak ebben a környezetben. Ünnepi ácsolatok, harangzúgás, díszlövés, föllobogóztató középületek, tűzijáték, díszkivilágítás fáklyákkal és gázlámpákkal. Díszbeszéd, ünnepi vármegyei és városi díszközgyűlés, ünnepélyes szentmise, a daegylet szereplése. Mind-mind ünnepélyességet és látványosságot hangsúlyozó elemek, melyek részleteikben is kimunkáltak, s a gyász színe által még markánsabbnak hatottak.

A Kassai Hírlap október hónap végén és november elején megjelenő számai inkább ismertetik az országszerte lezajlott ünnepségeket, mintsem értékelik, s november 6-a után gyakorlatilag nem foglalkozik az újság a kérdéssel, a tudósítások középpontjába a sztrájk törvény került.¹⁷⁵

Késmárkon a budapesti és a kassai „koreográfiához” hasonlóan ünnepeltek, a késmárki ünnepségről szóló ismertető kiadvány október 22-én jelent meg: Thaly Kálmán mondott itt is beszédet, az ünnepségen részt vettek a kormány tagjai, s a templomi gyászszerteráson itt is csak azok vehettek részt, akiknek ezt az október 26-ig a polgármesteri hivatalba beérkezett kérvényük alapján a késmárki városvezetés engedélyezte.¹⁷⁶

Népszerűsítés: a hamvak hazahozatala alkalmából megjelent kiadványok

Írásunk utolsó fejezetében azokat a kiadványokat: díszalbumokat, emlékfüzeteket, emlékkönyveket s végül szóróanyagokat ismertetjük, melyek Budapesten és Kassán az 1906-os események kapcsán láttak napvilágot.¹⁷⁷

Mindenek előtt szólnunk kell Mikes Kelemen törökországi leveleinek díszkiadásáról. Az 1905-ös események számbavételekor említettük, hogy a kötet kiadását a Fejérváry-kormány határozta el. A kiadás előtörténetét e helyen részletesen nem ismertetjük (levéltári dokumentációja gazdag). A Franklin Társulatnál jelent meg az előzetes terveknek megfelelően, reprezentatív formában, két változatban, Edvi Illés Aladár illusztrációival, Thaly Kálmán, Beöthy Zsolt, Szily Kálmán történeti, nyelvtörténeti bevezetőjével.¹⁷⁸

175 KH III. évf. 258–266. sz. 1906. november 6–15.

176 MOL K 26. 683. cs. 5315. M. E. 1906. Fol. 2.

177 Jelen tanulmány nem szól az országos és helybéli napilapokban és más sajtótermékekben megjelent írásokról. További kutatási téma a korszak különböző politikai beállítottságú íróinak és újságíróinak állásfoglalása. Az ünnepségeken részt vett tudósítók között megtaláljuk Gárdonyi Géza, Gyulai Pál, Marczali Henrik, Riedl Frigyes, Mikszáth Kálmán, Hercegh Ferenc nevét. MOL K 26. 682. cs. 5070. M. E. 1906. Fol. 750. – Az 1906-os népszerűsítő kiadványok előzményeként utalunk rá, hogy már 1903-ban is hasonló versekkel, regényekkel, alkalmi beszédekkel, népszerűsítő történeti összefoglalókkal, díszalbumokkal jelentkeztek a szerzők és a kiadók, az 1906-os termékek stílusukat tekintve, mondanivalóban és formai szempontból ezekhez kapcsolódtak, nem hoztak újat. Vö.: *Erdősi Károly: Rákócziért! Regényes színmű... II. Rákóczi Ferenc koráról.* Budapest, 1905.; *Szigligeti Ede: II. Rákóczi Ferenc fogsága. Történeti dráma.* Budapest, 1903. és 1905.; *Sziklay Ákos: II. Rákóczi Ferenc élete.* Budapest, 1903. – Az országszerte megjelent kiadványok ismertetésére e helyen nem vállalkozhatunk, a gazdag irodalomról, a teljesség igénye nélkül vö.: *Szeghalmy Gyula: Rákóczi emlék.* A dicős fejedelem és bujdosó társainak hazahozatala emlékére rendezendő ünnepélyek műsorának anyaga. Temesvár, 1906. (A szerző művét mint a kultuszminiszter által megrendelt kiadványt reklámozta: MOL K 26. 683. cs. 5320. M. E. 1906.) Valamint lásd a 172. jegyzetben felsoroltakat.

178 MOL K 26. 682. cs. 3801. M. E. 1906. Fol. 256–257.; 4762. M. E. 1906. Fol. 356–357.; 5070. M. E. 1906. Fol. 749–751. (Akik hivatalból kaptak az albumból.); 5135. M. E. 1906. Fol. 865–868.; 5426.

A Hegedűs Pál szegedi főiskolai tanár által „Rákóczi könyve a magyar nép számára” címmel szerkesztett tájékoztató propaganda-kiadvány közvetlenül a hamvak Magyarországra érkezése előtt jelent meg.¹⁷⁹ A szerkesztő célja a „Rákóczi-kor emlékének és hangulatának felelevenítése” volt, melyet egy történeti összefoglalóval készített elő. A kiadványban részletek olvashatók II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiból, majd a családi vonatkozások felelevenítése következik: Zsilinszky Mihály: Zrínyi Ilona című írása és Falk Richárdé Rákóczi fiáról. Csoór Gáspár a kuruc hadseregről, Tóth Béla a tárogatóról, Thaly Kálmán pedig Rodostórol szól. A kiadvány következő része szépirodalmi alkotásokat: verseket, elbeszéléseket és népballadát tartalmaz, Petőfi Sándor: Rákóczi, Arany János: Rákócziné című versét, a Bujdosó Rákóczi kezdetű székely népballadát. Ezt követik ifj. Móricz Pál rövid elbeszélései és a Rákóczi-nóta. Az albumot az 1906-os hazahozatal előkészületeinek leírása, és az ünnepekkel kapcsolatos közérdekű információk zárják.

A Rákóczi album című színes, képes kiadvány a Pesti Napló előfizetőinek készült,¹⁸⁰ szintén közvetlenül a hamvak hazahozatala előtt jelent meg. A Rákóczi-hagyomány addigi történetét kívánja bemutatni és verseket is közöl. Gerő Ödön: Rákóczi című „kesergője” a szerző szavai szerint „a kuruc, azaz a magyar lelkület” jellemzőit mutatja be: „...a gyász az éltetője, s a fölbuzdulás a sorvasztója. Amelynek akárhányszor kesergés a nemes virága...”¹⁸¹ A fejedelem gyermekkoráról ír, ezt követően a szabadságharc hadjáratairól és a hadseregről, majd Kassáról, mint kuruc városról. A hamvak hazahozatala kapcsán kiemeli Thaly Kálmán érdemeit. A kiadványban a szerző rátér a kassai ünneplés eseményeire, bemutatva az előzményeket. Értesülhetünk a Pesti Napló kezdeményezéséről is: egy kassai Rákóczi-lovasszobor felállításának érdekében szervezett gyűjtésről. Az album Thaly Kálmán: Bujdosó kuruc című versével zárul.

A Benedek Elek (1859–1929) által szerkesztett Emlékfüzet¹⁸² illusztrációkat, verseket, dalokat (kottával) és két rövidebb, egy Imádság és egy Rákóczi című írást tartalmaz.¹⁸³ Az imádság az önfeláldozó, hazáját szerető és számkivetett fejedelemért szól. Sarkított megfogalmazásban, erőteljes eszközökkel és képekkel a hagyományos, kuruc-labanc ellentétre épített szabadságharc-értékelés jelenik meg, amelynek tragikumát a hőseit mindvégig kísérő balszerencse jelenti. Benedek Elek a Kisfaludy Társaság tagjaként részt vett a budapesti ünnepeken, ebben az időszakban, 1905–1907 között szerkesztette és jelentette meg a Nagy magyarok élete című, az ifjúság számára írt történelmi arcképsorozatát.¹⁸⁴ Az író szakított a politikai újságírással, ám a magyar történelem kiemelkedő személyiségeiről írt munkájával maradandót alkotott: a leírt történelmi eseményeket reálisan, történeti források áttanulmányozása után, ám anekdo-

M. E. 1906.; 683. cs. 1587. M. E. 1905.; 2694. M. E. 1905.; 5426. M. E. 1906.; 684. cs. 108134. sz. irat. Fol. 264–265.

179 Hegedűs Pál (szerk.): Rákóczi könyve a magyar nép számára. Budapest, 1906.

180 Rákóczi album. II. Rákóczi Ferenc és kurucai. A Pesti Napló előfizetőinek készült kiadás. Budapest, 1906.

181 Uo. 6.

182 Benedek Elek (szerk.): Emlékfüzet a Rákóczi-ünnepélyek alkalmából. Budapest, 1906.

183 Illusztrációk: Dörner Tivadar rajza a munkácsi várról; Mányoki Ádám: II. Rákóczi Ferenc című festményének fotója; a „I. Rákóczi Ferenc gyermekkori arcképe” című festmény fotója. Versek: Petőfi Sándor: Rákóczi; (Ismeretlen szerző): Rákóczi búcsúdala. Dalok kottával: Rákóczi, Bercsényi... (Ragyogó vitézek); Hej Rákóczy... (Káldy Gyula kuruc dalaiból) és „Hej, Rákóczy, Bercsényi, Bezeredy!”.

184 Vö.: Vezér Erzsébet: Benedek Elek. Budapest, 1937. 12.

tákkal színesítve, olvasmányos formában mutatta be.¹⁸⁵ Nyitott kérdés, hogy Emlékfüzete tartalmában és színvonalában vajon miért nem követi e munkáját.

A Kassán kiadott két kiadvány közül Szabó Adorján premontrei tanár műve a helybéli Kazinczy-Kör megbízásából készült.¹⁸⁶ Forrásai a kiadott történeti szakirodalom: tanulmányok és monográfiák (első sorban Thaly Kálmán művei), a megjelentetett forráskiadványok dokumentumai és a XVIII. század eleji kassai protokollumok bejegyzései. Történeti összefoglaló munkáról van szó, amely a szabadságharc Kassát érintő eseményeit veszi számba. Párhuzamba állítja II. Rákóczi Ferenc és a kuruc sereg 1706. évi október 14-i bevonulását a hamvak 1906. évi Kassára szállításával. A kuruc sereg bevonulását mintegy négy oldalon keresztül olvashatjuk, a menetből a fejedelem alakja kimagaslik: „Arca férfias, megnyerő, tekintete derült, jóságos. Kiváló szellemi fensőbbiséget és akaraterőt kisugárzó arckifejezése elárulják a fejedelmet. Fekete kócsagtollas, drágaköves kalpaga alól gesztenyeszínű, bodor fűrtök omlanak vállaira. Ficánkoló, büszkén lépdelő török szeg lovon ül. Párducbőr kacagánya alól ki-kipiroslik aranyzsinórral pazarul kivarrott bíbordolmánya.”¹⁸⁷ A szerzetes-tanár mondanivalóját a fejedelem alakjának aktualizálásával, a „Rákóczi-kultusz elemeinek” fölelevenítésével, s az ennek segítségével levonható tanulsággal zárja: „Diadalmas visszatérése, megdicsőülése napján, ma is a kétszáz év előtti szent lelkesedéssel és ünnepi érzéssel fogadja Vezérlő Fejedelmét Kassa városa. Az Ő erkölcsi fensége, eszményi jelleme, magasztos önzetlensége, nemes lemondása, az Örök Igazsághoz mindhalálíg ragaszkodó alázatos szíve és igaz magyar nemzeti lelke lesz a mi Vezérlő Géniuszunk. És ha még válságos napok borulnak reánk, az ő drága ereklyéi majd megedzik a mi akaraterőnket és szívünket fölvertezik, hogy a földi érdekeken fölülemelkedve, megalkuvást nem ismerve tudjunk élni, szenvedni és ha kell halni Istennel szabad hazáért!”¹⁸⁸

A kassaiak Szabó Adorján munkáján kívül, a fővárosiakhoz hasonlóan, igyekeztek egy díszes, sokszínű emlékkönyvvel is tisztelni a hazatértek emléke előtt. A „Rákóczi. Dicsőséges fejedelmünk hamvainak hazahozatala alkalmából kiadott emlékkönyv” című díszalbum az ünnepség előtt jelent meg a kassai városi nyomdában. A belső fedőlapon a fejedelem portréja található. Ezt követi a „Hej! Rákóczi, Bercsényi...” címet viselő romantikus hangvételű írás. Jókai Mór: „II. Rákóczi Ferenc emléke” című verse olvasható a továbbiakban, majd a „II. Rákóczi Ferenc hamvai” című írás, amely a kassai törvényhatósági gyűlés 1896. február 18-án megtartott tárgyalásának leírását adja közre a hamvak hazahozatalának érdekében tett első lépésekről. Az emlékkönyvből olvasható Márki Sándor történetíró: Rákóczi emlékezete című írása,¹⁸⁹ ami egy rövid életrajzi méltatás.¹⁹⁰ Az emlékkönyv tartalmazza még Raoul Chélard írását Rákóczi

185 Lengyel Dénes: Benedek Elek. Budapest, 1974. 159–160.

186 Szabó Adorján: II. Rákóczi Ferenc Kassa múltjában. Kassa, 1906.

187 Uo. 40–41.

188 Uo. 62.

189 Uo. 21–33.

190 Márki Sándor ekkor már huzamosabb ideje végzett történeti kutatásokat a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozóan, melyek során munkái a társadalmi haladás és nemzeti fejlődés egységéről tártak föl bizonyos momentumokat. Lásd Márki Sándor: Rákóczi Ferenc II. emlékezete. Kolozsvár, 1903. 1907-ben jelent meg három kötetes munkája: Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1907. A Magyar Történelmi Társulat kiadványa. – Historiográfiai háttérének összefoglalása és értékelése: R. Várkonyi Ágnes: Kuruc költészet és pozitívizmus. Századok, 1961. 735. és Uő.: A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban. I. kötet: A pozitívista történetnézet Európában és hazai értékelése 1830–1945. Budapest, 1973. 235.

Ferenc franciaországi tartózkodásáról, Dobos János írását, egy anekdotát Rákóczi induló címmel és több verset, Thaly Kálmán: *Recrudescunt...* és „II. Rákóczi Ferenc szózata a lengyel határról” című versét, valamint Bajusz József és Váradi Antal egy-egy romantikus hangvételű költeményét.

Ugyancsak Kassán jelent meg a Rákóczi-Emléklap, a Felsőmagyarország című napilap különkiadványaként.¹⁹¹ A 8 számozott lapból álló kiadványt Kemény Lajos kassai levéltárnok írta, tartalmazza a kassai ünnepség sorrendjét és a hamvak hazahozatalának rövid előtörténetét. Képekkel illusztrált, melyek a dómot, a nyughelyet, mutatják meg, s a hazatértek portréit, a fejedelem pecsétjének nyomatát.

A budapesti, kassai és késmárki ünnepség sorrendjéről kiadott szóróanyagokról, az ünnepi sorrendekről már részletesen szoltunk, s írásunk mellékleteiben megtalálhatók. E kiadványok sorába illeszkedik végül a Rössler István kassai aljegyző összeállításában sajtó alá került 25 oldalas címlista is, amely a Kassára érkező állami tisztviselők, miniszterek, államtitkárok, vármegyei elöljárók elszállásolási jegyzékét tartalmazza.¹⁹²

MELLÉKLETEK

1.

A hamvakat szállító vonatok magyarországi útvonala¹⁹³

Összeállításunkban * jellel azokat a településeket jelöljük meg, ahol ünnepséget tartottak, a többi helyen csak megálltak a vonatok néhány percre. A települések vagy a megállóhelyek nevét a forrásban található alakjukban adjuk meg.

Orsova–Szeged (1906. október 27.) 12 óra 49 perc és 23 óra között:

Orsova → Jablonicza → Domasnia → Kornya → Porta Orientalis → Gavosdia → Lugos* → Temesvár* → Zsombolya* → Nagy-Kikinda* → Valkány* → Szeged.*

Szeged–Budapest (1906. október 28.) éjjel 1 óra és reggel 8 óra 20 perc között:

Szeged* → Kiskundorozsma → Szatymaz → Kiskunfélegyháza* → Kecskemét → Nagykőrös → Cegléd → Monor → Kőbánya Alsó → Királyváltó → Kőbánya Felső → Budapest, Keleti Pályaudvar.

Budapest–Kassa (1906. október 28–29.) 21 óra 5 perc és 5 óra 16 perc között:

Budapest, Keleti Pályaudvar → Hatvan* → Vámosgyörk* → Füzesabony* → Miskolc* → Szerencs* → Sárospatak* → Sátoraljújhely* → Legenye–Alsómihályi → Nagyszaláncz → Alsómislye* → Bárcza → Kassa.*

191 Egyik fennmaradt példánya: OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár, 192/–153/75. sz. csoport, 1906. (Jelzet nélkül.)

192 Uo., 192/–153/75. sz. csoport, 1906. (Jelzet nélkül.)

193 A melléklet alapjául szolgáló forrás: MOL K 26. 682. cs. 5314. M. E. Fasc. V. Fol. 49–52.

Kassa–Késmárk (1906. október 30.) éjjel 1 óra 40 perc és reggel 6 óra 24 perc között:
 Kassa* → Abas* → Margitfalu* → Istvánhuta → Igló → Poprád–Felka* →
 Martholcz* → Késmárk.*

2.

Az Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársaság levele Szendrei Jánosnak.
 Budapest, 1906. október 24.¹⁹⁴

Nagyságos
 dr. Szendrey János
 min(iszteri) oszt(ályos) tanácsos úrnak
 Budapesten

Rákóczy Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából Budapesten, Kassán és Késmárkon rendezendő ünnepélyes bevonulások alkalmára általunk előállítandó halottaskocsik, felszerszámozott lovak stb. rendes szállíthatása érdekében van szerencsénk tisztelettel kérni, hogy az alant felsorolandó vasuti kocsikról úgy az oda, mint a visszaszállítás alkalmára a m(agyar) kir(ályi) államvasutaknál kegyesen intézkedni méltóztassék.

I. Szükségletünk a Budapest-kassai utazáshoz a következőkből áll:

- a) Két lóri a két halottaskocsi számára a szükséges takaróponyvákkal (:alsó védőponyváról mi gondoskodunk:)
- b) Tizenhét lónak négy, esetleg öt waggon, hosszabb utazásra berendezve.
- c) Tizenhárom kocsi, tizennyolcz fáklyavivő és három intézeti hivatalnok részére annyi kupé, hogy nyolczüléses kupéban 4 ember, hatüléses kupéban 3 embernél többet beleszorítani nekellessen, míg a három hivatalnok részére feltétlenül külön szakaszt kérünk. Ezen kényelmesebb elhelyezést azért kérjük, mert a háromnapos szolgálatra kiküldendő embereknek se nappal, se éjjel más hajlékuk nem lesz.
- d) Egy külön teherwaggonra mint szerkocsira, melybe elhelyezendő lesz: a két kocsi felső diszitménye, a lovak szerszáma, lámpák és a magunkkal viendő lótakarmány.

II. A visszaszállításra nézve becses intézkedését kérjük, úgy,

- a) hogy a négyfogatu halottaskocsi négy lovával, három kocsisával
- b) a hat fáklyavivő és
- c) egy hivatalnok még 29-én Kassáról vissza küldhető legyen, amire nézve a kocsi és lovak feladásához a m(agyar) kir(ályi) államvasutak igazgatósága részéről kiállítandó viteldijmentesítő bárczára, a személyek utazásához pedig szabad jegyekre szükségünk lesz.

III. A Késmárkról Budapestre visszaszállítandó:

- a) Egy halottaskocsi és
 - b) Tizenhárom ló számára viteldijmentesítő bárczát
 - c) Tizennégy kocsis
 - d) Tizenkét fáklyavivő
 - e) Két hivatalnok részére utazási szabadjegyet
 - f) Egy waggonra mint szerkocsira díjmentességet kérünk.
- Egyben az utazásokra nézve a nagyérdemű országos rendező-bizottság minden részletre kiterjedő pontos utasításait kérjük.

Budapesten 1906. október hó 24-én

Kiváló tisztelettel
Első Magyar Szállítási Vállalat
Részvénytársaság
mint az
Enterprise des Pompes Funèbres
Első Budapesti Temetésrendező
Intézet tulajdonosa.
[...] Dienes János

3.

- a) Zoltán Jenő, a Magyar Színház igazgatósági titkárának levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. Budapest, 1906. október 6.¹⁹⁵

Budapest, 1906. Október 6án

Kegyelmes Urunk!

A Magyar Színház készsèggel ajánlja föl zenészeit a magasztos alkalomra olyan időben, a mely nem esik össze előadásaival. Így a zenekar tagjait, a mennyiben azok hajlandók – mert hasonló esetekben ez tölük is függ – az október 28-iki budapesti ünnepsègre készsègesen fölajánljuk reggeltöl délutáni két óráig. Ez időn túl színházunkra nélkülözhetetlenek.

Kegyelmes urunknak mély tisztelettel alázatos szolgái

A Magyar Színház igazgatósága
Zoltán Jenő

Nagyméltóságú Wekerle Sándor dr. v(alóságos) b(első) t(itkos) t(anácsos) m(agyar)
kir(ályi) miniszterelnök urnak
Budapesten

- b) Beöthy Károly, a Király Színház igazgatójának levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. Budapest, 1906. október 6.¹⁹⁶

Nagyméltóságu Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes uram!

Ma érkezett 4738/M.E.1906. sz. érkezett nagybecsű leiratára válaszolva, szerencsém van Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy a budapesti Rákóczi-ünnep díszét emelendő, kész vagyok a színházam tagjai közül kijelölendő zenész urakat október hó 28-án minden foglalatosságuk alól fölmenteni, kivéven a színház előadásában való részvételt. Erről, operettszínház lévén, – a mely zenekar nélkül egyáltalán előadást nem tud tartani, fájdalom, nem mondhatok le. Ugyanezen okból tisztelettel kérnem kell Nagyméltóságodat, hogy a Király-színház zenészeinek Kassára való elvitelét ne méltóztassék tervbe venni, mert zenészek nélkül sem vasárnap, október 28-án, sem hétfőn, október hó 29-én nem tudnám megtartani a Király-színháznak ugyancsak a Rákóczi-hamvak dicsőségére készülő ünnepi előadásait sem.

Kérem Nagyméltóságodat, fogadja hódoló tiszteletem nyilvánítását, a mellyel vagyok alázatos szolgálja:

Budapesten, 1906, október hó 6-án

Beöthy Károly
a Király-színház igazgatója.

- c) Vidor Pál, a Népszínház igazgatójának levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. Budapest, 1906. október 6.¹⁹⁷

[Kívül:]

Nagyméltóságu Wekerle Sándor magyar kir(ályi) Miniszterelnök Úrnak
Vidor Pál népszínházi igazgató felterjesztése
A Rákóczi ünnep díszmenete ügyében
a 4783/M.E.-1906. sz. miniszterelnöki leiratra

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Uram!

4783/M.E.-1906 számu október 4én kelt magas leiratát véve, bátorkodom Nagyméltóságoddal tisztelettel tudatni, hogy a vezetésem alatt álló Népszínház egész készséggel kívánja szolgálni Exczellenccziádnak azon nemes hazafias törekvését, hogy II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatala minél kegyeletesebb ünnepség keretében eszközöltessék. A budapesti ünnepséghez szükségelt zenészeket, a mennyire csak a lehetősége meg lesz, a díszmenet tartamára át is engedem, a kassai ünnepség céljaira azonban aligha leszek képes zenekarom több tagját átengedni abból az okból, mert épen abban az időben készül a Népszínház idei legnagyobb feladatára,

196 Lelőhelye: HTM A. 1860.99. 43. sz.

197 Lelőhelye: HTM A. 1860.99. 37. sz.

a mely a színház zavartalan menetének biztosítását célozza; ha azonban Nagyméltóságod vonatkozó rendelkezéseit e tekintetben is ismerni fogom, s azoknak megfelelni módomban lesz, úgy hazafias kötelességemnek fogom tartani, hogy a kegyelet adóját én is lerójjam.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok alázatos szolgája

Vidor Pál

A Népszínház igazgatója

Budapest 1906 október 6

Nagyméltóságú Wekerle Sándor magy(ar) kir(ályi) Miniszterelnök Úrnak
Budapest

d) Dr. Vayay József, a Magyar Zenészek Országos Egyesülete titkárának levele Dr. Romy Béla miniszteri tanácsoshoz. Budapest, 1906. október 8.¹⁹⁸

Budapest, 1906 évi október hó 8 án.

Méltóságos

Dr. Romy Béla miniszteri tanácsos úrnak

Budapesten

Folyó hó 7 én kelt nagybacsú megbízására van szerencsénk Méltóságodat értesíteni, hogy a Rákóczy ünnepélyre a 29 tagból álló zenekart, a megbízás értelmében szerződteni fogjuk. Közgyűlésünk határozata értelmében szerződő fél minden egyes szerződtetett tag után 1 kor(ona) közvetítési díjat tartozik fizetni, miért is kérjük Méltóságodat, hogy a 29 tag után járó közvetítési díj fejében 29 koronát is kiutalványozni méltóztassék.

kiváló tisztelettel
Magyar Zenészek
Országos Egyesülete
Dr. Vayay József
titkár

4.

RÁKÓCZI ÜNNEPÉLY

Hivatalos sorrendje.¹⁹⁹

Ára 10 fillér.

A hivatalos program Orsovától Budapestig.

A nemzeti hősök tetemeit dr. Thaly Kálmán országgyűlési képviselő vezetése alatt báró Forster Gyula főrendiházi tag és a Műemlékek Országos Bizottsága elnökéből, Fraknói Vilmos címzetes püspökből, dr. Thallóczy Lajos osztályfőnökből és dr. Török Aurél budapesti tudomány-egyetemi rendes tanárból álló öttagú országos bizottság folyó évi október 27-én hozza az ország határára, ahonnan a Magyar Államvasutak különvonatán érkeznek Orsovára, d. e. 9 óra 30 perckor. Itt a tetemeiket a m. kir. kormány, a törvényhozás mindkét Házának s a törvényhatóságoknak küldöttjeiből és meghívot főméltóságokból alakított országos küldöttség veszi át.

A küldöttség tagjait vivő 3 vonat közül az egyik indul Orsováról 12 óra 30 perckor és érkezik Budapestre 28-án reggel 7 óra 20 perckor; a másik indul délután 1 órakor és érkezik Budapestre reggel 7 óra 50 perckor.

Éjjel 1 órakor indul el Szegedről a tetemvivő vonat, mely október 28-án reggel 4 óra 10 perckor Kiskunfélegyházára érkezik, ahol Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közönsége tart ünneplést husz percig. Kecskemét szabad kir. város területén 30 percet, Nagykőrösön 15 percet, Cegléden 20 percet, Monoron 2 percet időzvé, délelőtt 8 óra 20 perckor vonul be a székesfővárosi keleti pályaházba, ahol a székesfőváros közönsége, a törvényhozás tagjai és a törvényhatóságok küldöttségei fogadják.

A fővárosban.

A menet a keleti pályaudvartól a Kerepesi úton és Károly-köruton át a Deák-térre megy, ahol a Thököly Imre tetemeit vivő kочи és annak kísérete kiválik és azokat az evangélikus templomba viszi, a menet többi része a Váci-köruton halad tovább a Szent István-bazilikába, ahol istentisztelet tartatik és ennek végeztével a Bazilikában jelen volt összes ünneplő közönség a Nagykorona-utcán át a Deák-téri evangélikus templomba megy, ahol az evangélikus egyház tart gyászistentiszteletet Thököly hamvai felett.

A pályaudvarnál a megérkezés alkalmával és a menet elvonulásakor a Deák-téren a fővárosi egyesített dalárdák a Szózatot, illetve a Himnuszt éneklük.

1. A menetet gróf Hadik János államtitkár lóháton két csatlóssal vezeti.
2. Négy kürtös, cimerzászlós harsonákkal.
3. Az ország zászlóját vivő lovas, gróf Vay Ádám, lovát féken vezeti két csatlós és mellette fiai, Ádám és Rezső mint apródok. A zászló kopjáján gyászfátyol leng.

4. A székesfőváros és Pestvármegye lovasbandériumai, amelyek nem Kassán, hanem a fővárosi ünnepélyen kívánnak részt venni. Ezek cimeres zászlóvivői a pályaház előtt sorfalat állanak és zászlóikat meghajtják, mikor Rákóczi koporsója a kocsira helyeztetik.
5. Zenekar.
6. Temetési kornétát vivő lovas (fekete lobogó arany lángnyelvekkel; rajta egyik oldalon a Boldogságos Szűz képe, a másikon a Rákóczi-család czimer).
7. Pánczélba öltözött lovas, kezében buzogánnyal. Lovát két csatlós vezeti.
8. Apród, Rákóczi-korabeli öltözetben, piros bársonypárnán aranyozott tollas sisakot visz, két testőr kíséri.
9. Egy apród lefelé fordított hegyű pallost visz. Mellette két testőr.
10. Egy apród, piros bársonypárnán lovagi sarkantyukat és vezéri botot visz. Két testőr kíséri.
11. Egy apród, párnán a spanyol aranygyapjas rendjellel; két testőr kíséri.
12. Fekete mén Rákóczi cimérével diszitett fekete bársonyterítővel, melynek földigérő uszályát két apród viszi. A lovat két csatlós vezeti.
13. A katolikus papság.
14. Három lovas lámpavivő.
15. Rákóczi régi hadilobogói. Lovasok viszik a megyei bandériumokból.
16. II. Rákóczi Ferencz fejedelem, anyja: Zrinyi Ilona és fia: József herceg halottas diszkocsija, hat fehér lótól vonva. Minden pár lovat két csatlós vezet féken, nyeregben ülő három lovással. A koporsó arany lángnyelvekkel himzett biborszínű terítővel van letakarva, közepén a Rákóczi- és Zrinyi-cimerral, megfelelő színű szalagokkal. A terítő földigérő uszályát a Rákóczi-vármegyék alispánjai viszik. A koporsó mellett mind a két oldalon három-három apród, az ország és a Rákóczi-család címerpajzsával. A testőrséget Bereg-, Zemplén-, Sáros-, Ung-, Abauj-, Borsod-, Máramarosvármegyék és Kolozsvár város két-két küldöttje kivont karddal diszmagyarban képezi aként, hogy mind a két oldalon nyolc-nyolc küldött halad. Két oldalt tizenkét viaszfáklyavivő. Mind a két oldalon szélről mozgórség.
17. Két lovas lámpavivő.
18. A Rákóczi nővérétől, Juliától leszármazó családok megjelenő képviselői.
19. A második halottaskocsi négy fekete lótól vonva, melyen gróf Bercsényi Miklós és neje, gróf Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait tartalmazó koporsók nyugosznak. A terítő nemzeti színű, az illető családi cimerekkel. A lovat két csatlós vezeti, a nyeregben két lovasz. Két oldalt két-két cimervivő apród, két-két testőr és három-három fáklyavivő.
20. Ezen családok leszármazó és a rokoncsaládok tagjai.
21. Lovas gyászcornétás Thököly fejedelem cimérével.
22. Két lovas lámpavivő.
23. Az ágostai hitv. evangélikus és református papság.
24. A Thököly Imre hamvait vivő kocsi, hat fekete lótól vonva. Hat csatlós, három lovasz, hat apród és tizenkét fáklyavivő. A kocsi mellett a testőrséget Szepesvármegye és Késmárk város hat küldöttje képezi.
25. Két lovas lámpavivő.
26. Szepesvármegye és Késmárk város küldöttségének többi tagjai.
27. Thaly Kálmán, Rákóczi történetírójának vezetése alatt a tetemetek Konstantinápolyból hazahozó ötös bizottság.

28. Miniszterek és államtitkárok.
29. A főrendiház.
30. A képviselőház.
31. Állami főméltóságok, hatóságok és intézetek képviselői.
32. A törvényhatóságok gyalog küldöttségei, köztük Pest-Pilis-Solt-Kisunvármegye közséégeinek küldöttjei.
33. Más testületek küldöttjei.

Budapesttől Kassáig.

Este 7 óra 50 perckor a tetemek a keleti pályaudvarról induló különvonattal Kassára, illetőleg Késmárkra szállítatnak.

Ez a különvonat 9 óra 1 perckor 15 percre Hatvanban, 9 óra 35 perckor Vámosgyörkön 2 percre, 10 óra 12 perckor Füzesabonyban 15 percre, 11 óra 21 perckor Miskolcon 30 percre áll meg, Szerencsen 12 óra 33 perckor fél órára, Sárospatakon 1 óra 49 perckor 20 percre, Sátoraljaújhelyen 2 óra 21 perckor 40 percre, Nagyszalánczon 4 óra 2 perckor 15 percre, Alsómizslyén 4 óra 44 perckor 5 percre áll meg. Bárcától kezdve Kassa sz. kir. város tanácsa is kíséri a hamvakat, melyek 29-én reggeli 5 óra 16 perckor érkeznek Kassára.

5.

A II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából Kassán rendezendő országos ünnepély sorrendje.²⁰⁰

1. A menetet megnyitja gróf Hadik János államtitkár lóháton, lovát két csatlós vezeti.
2. Négy kürtös lóháton, címerzászlós harsonákkal.
3. Abauj-Tornavármegye 300 tagból álló népies lovasbandériuma. Vezetik: gróf Zichy Károly vezénylete alatt Bárczay Ferenc, Horváth Elemér és gróf Pálffy László. Tornavármegye régi lobogóját viszi Bárczay Zoltán.
4. Meczenéf város 21 tagból álló népies lovasbandériuma, régi ruházatban.
5. Szabolcsvármegye 12 tagból álló népies lovasbandériuma.
6. Abauj-Tornavármegye 60 tagból álló népies küldöttsége Abaujvármegye régi zászlója alatt, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
7. Beregvármegye 60 tagból álló népies küldöttsége a vármegye zászlaja alatt, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
8. Borsodvármegye 40 tagból álló népies küldöttsége zászlóval, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
9. Gömör-Kishontvármegye 24 tagból álló népies küldöttsége, a törvényhatóság régi zászlaja alatt, a vármegyei járások különböző népviseleteiben, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.

²⁰⁰ A Rendező-Bizottság kiadása, Kassa, 1906. 7–12. Lelőhelye: HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz.: 15.096/Em.

10. Hevesvármegye 40 tagból álló népies küldöttsége zászló alatt, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
11. Máramarosvármegye 40 tagból álló népies küldöttsége, a vármegye színeit viselő szalaggal.
12. Nógrádvármegye 42 tagból álló népies küldöttsége, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
13. Sárosvármegye 20 tagból álló népies küldöttsége zászlóval, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
14. Sárosvármegye makovicai járásának 20 tagból álló küldöttsége.
15. Szabolcsvármegye 40 tagból álló népies küldöttsége zászló alatt, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
16. Szatmárvármegye 40 tagból álló népies küldöttsége, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
17. Szepesvármegye 40 tagból álló népies küldöttsége, zászló alatt, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
18. Szatmár-Németi szab(ad) kir(ályi) város 12 tagból álló népies küldöttsége egy Rákóczi-zászló alatt. A város színeit viselő vállszalaggal.
19. Ugocsavármegye 20 tagból álló népies küldöttsége, zászló alatt, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
20. Ungvármegye 28 tagból álló népies küldöttsége, a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
21. Zemplénavármegye 90 tagból álló népies küldöttsége a vármegye színeibe öltözve, élén két tárogatóssal, egy kürtössel s egy dobossal egy sorban. Előtte kivont karddal Bernáth Aladár megyei t(ábla)b(irói) főjegyző s Isépy Zoltán v(ár)m(egyei) aljegyző a vármegye nagy, címeres zászlajával, díszmagyarban. A küldöttség tagjai a vármegye színeit viselő vállszalaggal.
22. Kassa sz(abad) kir(ályi) város főiskolái zászlóikkal:
 - a) A kassai jogakadémia 10 tagu küldöttsége.
 - b) A kassai gazdasági akadémia 10 tagu küldöttsége.
23. Vidéki felsőbb iskolák:
 - a) A nagyváradai jogakadémia 4 tagból álló küldöttsége.
 - b) A debreceni ev(angéliumi) ref(ormátus) főiskola 7 tagból álló küldöttsége.
 - c) A sárospataki ev(angéliumi) ref(ormátus) kollégium 24 tagból álló küldöttsége.
 - d) Az eperjesi ág(ostai) ev(angéliumi) kollégium 12 tagból álló küldöttsége.
 - e) A selmecebányai bányászati és erdészeti főiskola 13 tagból álló küldöttsége.
 - f) A debreceni jogászfjúság 6 tagból álló küldöttsége.
24. Kassa és egyéb városok testületeinek, egyleteinek és köreinek küldöttségei zászlókkal s koszorúkkal.
25. Zenekar.
26. A temetési kornétát (fekete lobogó arany lángnyelvekkel, egyik oldalán a Boldogságos Szűz képével, a másikon a Rákóczi-család címerével) viszi Kassa szab(ad) kir(ályi) város helyettes polgármestere, oldalán Kassa város főjegyzője és egy városi tanácsnok halad.
27. Páncélba öltözött lovag, kezében buzogánnyal. Lovát két csatlós vezeti.
28. Apród, Rákóczi-korabeli öltözetben, piros bársonypárnán aranyozott tollas sisakot visz. Oldalán két testőr.
29. Apród, lefelé fordított hegyű pallost visz. Mellette két testőr.

30. Apród, piros bársonypárnán lovagi sarkantyúkat s vezéri botot visz. Mellette két testőr.
31. Apród, piros bársonypárnán a spanyol aranygyapjas rendjelt viszi. Oldalán két testőr.
32. Fekete mén, Rákóczi címerével díszített bársonyterítővel, melynek földig érő uszályát két apród viszi. A lovat két csatlós vezeti.
33. A vármegyéek egyesített lovas díszbandériuma. Vezeti
- a) gróf Forgách István, oldalán két csatlóssal.
 - b) Gróf Vay Ádám az ország zászlajával. A zászló kopjáján gyászfátyol leng. Lovát féken két csatlós vezeti. Mellette fiai: Ádám és Rezső, mint apródok.
 - c) A bandériumban Rákóczi régi hadi lobogói vitetnek. A lovasok a Rákóczi színeit viselő vállszalaggal.
 - d) Abauj-Tornavármegye 20 taggal, a vármegye új zászlajával.
 - e) Borsodvármegye 35 taggal, a Bercsényi-huszárok uniformisában.
 - f) Fejérvármegye 4 taggal.
 - g) Gömör-Kishontvármegye 16 taggal.
 - h) Sárosvármegye 10 taggal.
 - i) Szabolcsvármegye 18 taggal, elül harsonát fúvó 4 lovassal.
 - j) Szatmárvármegye 12 taggal.
 - k) Ungvármegye 3 taggal.
 - l) Zemplénavármegye 46 taggal, a vármegye címerével, zászlajával és egy régi Rákóczi-féle hadilobogóval.
34. A Kassai Dalárda 100 taggal.
35. A latin és görög szertartású róm(ai) kath(ólikus) papság:
- a) Crux cerimonialis két acolythussal.
 - b) Növendékpapság, karingben, biretummal, négyes sorokban.
 - c) Szerzetesrendek tagjai négyes sorokban.
 - d) Görögszertartású r(ómai)-k(atolikus) papság négyes sorokban.
 - e) Latinszertartású r(ómai)-k(atolikus) papság karingben, biretummal.
 - f) A Rákóczi patronatus lelkészei karingben, pluvialeban, biretummal, a görögszertartásúak phelonionban, négyes sorokban.
 - g) Premontrei kanonokrend tagjai mucetumban, biretummal négyes sorokban.
 - h) Szentszéki ülnökök karingben, biretummal, négyes sorokban.
 - i) Pápai káplánok és kamarások karingben, biretummal.
 - j) Cimzetes kanonokok, cimzetes prépostok, apátok, kanonokok, praelatusok és protonotariusok karingben, mucetumban, biretummal.
 - k) Püspökök pluvialeban, infulával.
 - l) Pontificans és assistentiája.
36. Három lámpavivő lovas, elül egy fullajtárral.
37. II. Rákóczi Ferenc fejedelem, anyja: Zrínyi Ilona és fia: József herceg halottas díszkocsija, hat fehér lóval vonva. Minden pár lovat két csatlós vezet féken, nyeregben ülő három lovással. A koporsó arany lángnyelvekkel hímzett bíborszínű terítővel van letakarva, közepén a Rákóczi- és Zrínyi-címerrel. A terítő földig érő uszályát Abauj-Torna, Sáros, Zemplén, Borsod, Beregvármegyéek alispánjai és Kassa szab(ad) kir(ályi) város polgármestere viszik. A gyászkocsi kíséretét jobbról Heves- és Szabolcs-, balról Ung- és Szatmár-vármegyéek alispánjai alkotják.
38. Két lámpavivő lovas.

39. A II. Rákóczi Ferenc nővérétől, Júliától leszármazó családok képviselői.
40. A második halottaskocsi négy fekete lótól vonva, melyen gróf Bercsényi Miklós és neje, Csáky Krisztina, gróf Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait tartalmazó koporsók nyugosznak. A terítő nemzeti színű, az illető családi címerekkel. A lovat két csatlós vezeti, a nyeregben két lovász. Kétoldalt két-két címvivő apród, két-két testőr és három-három fáklyavivő. E halottas kocsi mellett jobbról szepesi, nógrádi alispánok, Szatmárnémeti szab(ad) kir(ályi) város polgármestere, továbbá az abaujtonai, zempléni és szepesi főjegyzők, balról a gömöri, máramarosi, ugoicsai alispánok, a sárosi, borsodi és gömöri főjegyzők, mint a gyászkocsi kísérete haladnak.
41. E családok leszármazói és a rokoncsaládok megjelenő tagjai.
42. Miniszterelnök, jobbján a főrendiház, balján a képviselőház elnökével.
43. A kormány tagjai.
44. A főrendiház.
45. A képviselőház.
46. Állami főméltóságok, hatóságok és intézetek fejei.
47. A református, az ágostai hitvallású evangélikus és az izraelita egyházak küldöttségei.
48. Törvényhatóságok küldöttségei.
49. Egyéb küldöttségek.

‘WE SHALL BRING HOME THE MORTAL REMAINS
OF RÁKÓCZI AT LAST...’

At the turn of October and November 1906, after their graves in Turkey and Poland had been excavated, the mortal remains of Transylvanian Prince Ferenc Rákóczi II (1676–1735) and his partners in exile (his mother, Ilona Zrínyi, his older son, József Rákóczi, Prince Imre Thököly, and many high-ranking officers, functionaries and participants of Rákóczi’s insurrection between 1703 and 1711, Commissioner of Supply Miklós Bercsényi and his wife Krisztina Csáky, Colonel Miklós Sibrik, Captain Ádám Vay, General Antal Esterházy) were brought to and deposited in Hungary.

The study presents the first results of a greater research work dealing with questions of the cult and tradition of Rákóczi. Bringing home his mortal remains in 1906, and the accompanying protocol ceremony was one of the most significant episodes in the cult of Rákóczi in the 20th century. After a summary of the subject’s research results so far, the author reveals unfamiliar or little-known aspects of this cult, through the analysis of the available archivalia. In the first part of the study, the mortal remains’ home bringing and its prehistory from the 1860s to the autumn of 1906, are being discussed in details. The study also guides the reader through the stages of the domestic events, the subsequent governments’ reactions in favour of bringing home the remains, and the activity of the state officials in charge. Points of view of different scientific authorities, concerning the excavation, the future sepulchres and the organisation of the home bringing, are introduced, as well. Though the author claims that bringing home the mortal remains partly stemmed from a wide social movement, still keeps it distinct from the initiative of the Rákóczi-tradition, a memory strongly living in common knowledge, from the first half of the 18th to the 20th century. The study follows the mortal remains across Hungary, describing the protocol ceremonies in Budapest, Kassa and Késmárk, and takes the relevant informational and propaganda publications into account, which is helped by the appendix, too.

„DIE STERBLICHEN ÜBERRESTE VON RÁKÓCZI GELANGEN
ENDLICH NACH HAUSE...“

Am Ende Oktober – Anfang November 1906 wurden die sterblichen Überreste von Ferenc Rákóczi II. (1676–1735), dem Fürst von Siebenbürgen und seinen Kameraden im Exil (seiner Mutter, Ilona Zrínyi, seinem älteren Sohn, József Rákóczi, dem Fürsten Imre Thököly, den Soldaten von hohem Rang, Beamten sowie Teilnehmern des Freiheitskampfes, dem Oberintendant Miklós Bercsényi, seiner Frau Krisztina Csáky, dem Regimenthauptmann Miklós Sibrik, dem Hauptmann Ádám Vay, dem General Antal Esterházy) heimgeführt und in Ungarn wieder begraben, nachdem ihre Grabstätten in der Türkei und in Poland geöffnet worden waren.

Die Studie fasst die ersten Ergebnisse einer größeren Forschungsserie bezüglich der Problematik des Rákóczi-Kult und Rákóczi-Erbe zusammen. Die Heimführung der sterblichen Überresten 1906 und die denen begleitenden Protokollfeierlichkeiten sind die wichtigsten Episoden im Rákóczi-Kult des 20en Jahrhunderts. Genau deswegen veröffentlicht der Verfasser, nach dem Zusammenfassung ihrer Forschungsergebnisse, die bis jetzt wenig oder gar nicht bekannten Episoden im Zusammenhang der Heimführung, und analysiert die zur Verfügung stehenden Archivalien. Der erste Teil der Studie beschreibt die Heimführung ausführlich, beziehungsweise deren Vorgeschichte von den 1860er Jahren bis zum Herbst 1906. Sie verfolgt die innenpolitischen Episoden der Reihenfolge von Geschehnisse, die Reaktionen der nacheinander folgenden Regierungen im Interesse der Heimführung sowie die Tätigkeit der mit dieser Aufgabe beauftragten staatlichen Beamten und stellt die Gesichtspunkte der verschiedenen wissenschaftlichen Organen bezüglich der Öffnung der Grabstätten, der zukünftigen Grabmäler und der Prozedur der Heimführung dar. Obwohl der Meinung des Verfassers nach die Heimführung der sterblichen Resten zum Teil aus ausgefächerter gesellschaftlicher Initiative hervorging, verbindet sich jedoch nicht mit dem im ersten Hälfte des 18en Jahrhunderts gebildeten und – als initiative historische Kraft – bis zum 20en Jahrhundert lebendig gebliebenen Rákóczi-Erbe. Im nächsten Teil beschreibt der Autor durch Begleiten des Weges der Heimkehrung der sterblichen Überreste in Ungarn, die staatlichen Protokollgeschehnisse, die Reihenfolge der Feierlichkeiten in Budapest, Kassa und Késmárk, stellt die Informations- und Werbeblätter dar, in deren Orientierung die Beilagen zur Studie helfen.